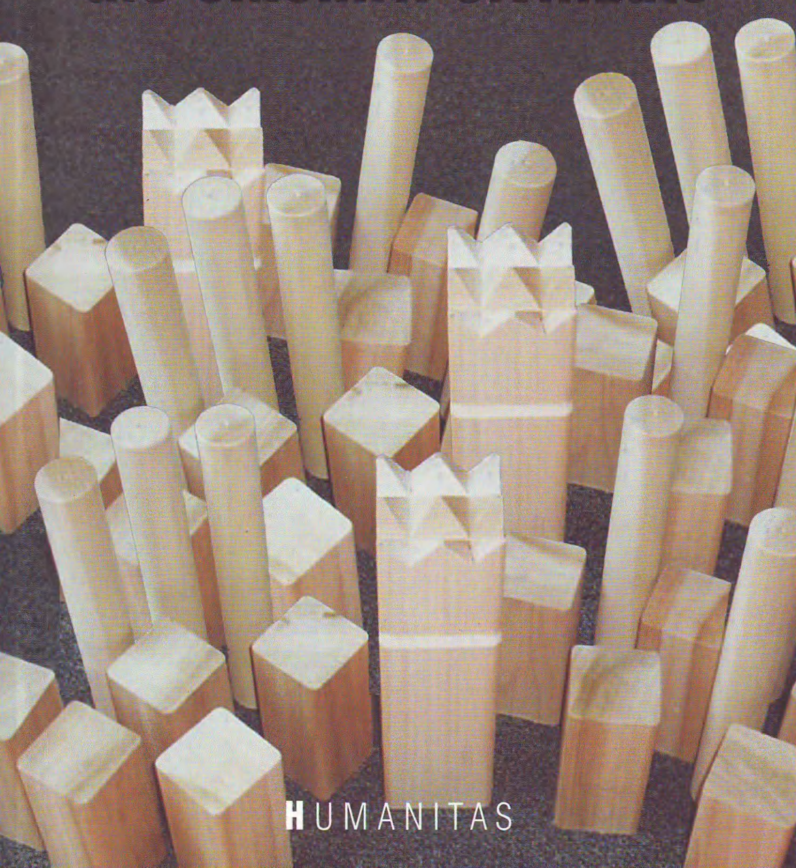
PAȘI PESTE GRANIȚE

KONRAD LORENZ

Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate

HUMANITAS

PAȘI PESTE GRANIȚE

KONRAD LORENZ s-a născut în anul 1903 la Viena și a murit tot la Viena, în 1989. A studiat medicina și zoologia, devenind în 1940 profesor de psihologie comparată la Königsberg. Între 1950 și 1973, a fost director mai întâi la Institutul Max Planck de fiziologie comportamentală din Buldern, iar apoi în Seewiesen. Ulterior a devenit coordonatorul Institutului „Konrad Lorenz" al Academiei Austriece de Științe. În 1973 i s-a decernat premiul Nobel pentru medicină și fiziologie.

I s-au acordat numeroase distincții internaționale. Printre lucrările sale principale se numără:

Über tierisches und menschliches Verhalten; Das Wirkungsgefüge der Natur und das Schicksal des Menschen; Die Rückseite des Spiegels; Der Abbau des Menschlichen; Das sogenannte Böse; Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen; So kam der Mensch auf den Hund; Denkwege; Die Naturwissenschaft vom Menschen.

KONRAD LORENZ

CELE OPT PĂCATE CAPITALE ALE OMENIRII CIVILIZATE

Traducere din germană de
VASILE V. POENARU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LORENZ, KONRAD
Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate /
Konrad Lorenz; trad.: Vasile V. Poenaru. - București:
Humanitas, 2007
ISBN 978-973-50-1574-9

I. Poenaru, Vasile V. (trad.)

57:316+159.9
316.64

KONRAD LORENZ
DIE ACHT TODSÜNDEN DER
ZIVILISIERTEN MENSCHHEIT

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Un optimist cuvânt înainte

Prelegerea de față a fost scrisă pentru volumul omagial apărut cu ocazia celei de-a șaptezecea aniversări a prietenului meu Eduard Baumgarten. De fapt, ea nu se potrivește, în esența ei, nici cu o ocazie într-atât de festivă și nici cu natura plină de voioșie a momentului jubiliar, fiind, s-o recunoaștem, o Ieremiadă, un îndemn spre pocăință și schimbare adresat întregii omeniri, îndemn despre care s-ar putea spune că i-ar sta mai bine unui predicator al penitenței, cum e renumitul augustinian vienez Abraham a Santa Clara, decât unui cercetător al științelor naturii. Dar noi trăim într-un timp în care cercetătorul științelor naturii e cel capabil să vadă cu deosebită precizie anumite pericole. Astfel, a predica devine pentru el o datorie.

Predica mea radiodifuzată a aflat un ecou care m-a uimit. Am primit nenumărate scrisori de la oameni care-mi cereau textul tipărit, iar în cele din urmă cei mai buni prieteni m-au îndemnat categoric să fac această scriere accesibilă unui larg public cititor.

Toate acestea sunt de natură să contrazică pesimismul ce pare să răzbată din scrierea mea: Omul care de bună seamă era de părere că predică însingurat în pustie vorbea, după cum s-a constatat, în fața unui auditoriu numeros și înțelegător! Mai mult chiar:

Recitind cuvintele mele, îmi sar în ochi mai multe afirmații care încă din momentul în care le-am așternut pe hârtie erau puțin exagerate, astăzi ele fiind de-a dreptul neadevărate. Astfel, la pagina 103 se poate citi că ecologia ar fi o știință a cărei importanță nu e recunoscută îndeajuns. Acest lucru chiar că nu mai poate fi afirmat astăzi, când organizația noastră bavareză „Gruppe Ökologie“ se bucură de atenție și înțelegere din partea forurilor competente. Pericolul suprapopulării și cel al ideologiei creșterii sunt estimate corect de către un număr tot mai mare de oameni raționali și responsabili. Împotriva pustiirii spațiului vital se iau tot felul de măsuri care, ce-i drept, nu sunt nici pe departe suficiente, dându-ne însă speranța că în curând ele vor fi întru totul corespunzătoare.

În mod îmbucurător, trebuie să-mi rectific afirmațiile și în altă privință. Am scris când am dezbătut doctrina behavioristă că ea ar avea „în mod indiscutabil o vină considerabilă în colapsul moral și cultural al Statelor Unite, ce se profilează amenințător“. Între timp, chiar în Statele Unite au început să se audă o serie de voci care combat în mod energic această teorie eronată. Împotriva lor se recurge încă la toate mijloacele posibile, dar ele sunt *auzite*, iar adevărul nu poate fi ascuns timp îndelungat decât făcând să amuțească acele voci. Epidemiile spirituale ale contemporaneității au obiceiul ca, venind din America, să apară în Europa cu o oarecare întârziere. În timp ce behaviorismul e în scădere în America, el e în mare vogă printre psihologii și sociologii europeni. În mod vizibil, această epidemie e trecătoare.

În sfârșit, aș vrea să aduc o mică rectificare cu privire la dușmănia dintre generații. Dacă nu sunt stâr-

niți prin mijloace politice ori pur și simplu incapabili să creadă ceva spus de un om mai în vârstă, tinerii din ziua de azi au urechi să audă adevărurile biologice fundamentale. E perfect posibil să convingi niște tineri revoluționari de adevărul celor spuse în Capitolul VII din această cărticică.

Ar fi o aroganță să credem că ceea ce noi înșine știm cu certitudine nu poate fi făcut și pe înțelesul celor mai mulți oameni. Tot ce am scris în această carte e mult mai ușor de înțeles decât, să zicem, calculul integral și diferențial, pe care orice elev de liceu trebuie să le învețe. Orice pericol își pierde considerabil din capacitatea de a ne îngrozi, dacă îi sunt cunoscute cauzele. Astfel, eu sper și cred că această cărticică va contribui puțin la diminuarea pericolelor ce amenință omenirea.

KONRAD LORENZ
Seewiesen, 1972

I

Proprietăți structurale și perturbări funcționale ale sistemelor vii

Etologia poate fi definită ca ramura științei care a luat naștere atunci când toate modurile de abordare și metodele subînțelese și obligatorii de la Charles Darwin încoace în cazul tuturor celorlalte discipline biologice au fost aplicate și în cercetarea comportamentului animal și uman. Faptul că acest lucru s-a întâmplat, în mod ciudat, atât de târziu își are temeiul în istoria cercetării comportamentale, de care ne vom ocupa pe scurt în capitolul despre îndoctrinare. Etologia tratează, așadar, atât comportamentul animal cât și cel uman ca funcție a unui *sistem* ce își datorează existența și forma specifică unei *deveniri* istorice care s-a desfășurat în filogenie, în dezvoltarea individului și, la om, în istoria culturii. Întrebarea pur cauzală *de ce* un anumit sistem e alcătuit așa și nu altfel își poate găsi răspunsul numai în explicația naturală a acestei deveniri.

Dintre cauzele devenirii organice în ansamblu, pe lângă procesele de mutații și recombinări ale genelor, *selecția* naturală joacă rolul predominant. Ea determină ceea ce numim *adaptare*, un proces pur cognitiv prin care organismul asimilează informația existentă în mediul înconjurător și care prezintă importanță pentru supraviețuirea sa, altfel spus, un proces prin

care el dobândește *cunoaștere* în legătură cu mediul înconjurător.

Existența unor structuri și funcții care s-au dezvoltat prin adaptare e caracteristică ființelor vii, în lumea anorganică neexistând ceva similar. Acest fapt pune cercetătorul în fața unei întrebări pe care fizicianul și chimistul nu o cunosc. E vorba de întrebarea „pentru ce?" Când biologul întreabă astfel, el nu caută o tălmăcire teleologică a sensului, ci, mai modest, doar acea performanță a unei caracteristici care asigură supraviețuirea speciei. Dacă întrebăm pentru ce pisica are ghearele îndoite și răspundem „ca să prindă șoareci", aceasta nu e decât o formă prescurtată a întrebării: „ce performanță necesară menținerii speciei a dus la forma îndoită a ghearelor pisicii?"

Când ți-ai petrecut o lungă viață de cercetător punând întruna această întrebare cu privire la cele mai ciudate structuri și moduri comportamentale și ai primit de fiecare dată un răspuns convingător, ești înclinat să crezi că structuri corporale și comportamentale complexe, structuri în general improbabile, nu pot lua naștere niciodată altfel decât prin selecție și adaptare. Această părere ar fi de natură să ne deconcerteze dacă am pune întrebarea „pentru ce?" cu privire la anumite moduri comportamentale ale oamenilor civilizați, ce pot fi observate în mod regulat. La ce-i servesc omenirii înmulțirea ei fără măsură, mania ei de-a dreptul nebunească de întrecere, înarmarea crescândă, care devine din ce în ce mai îngrozitoare, continua astenizare a orășeanului etc. etc.? La o privire mai atentă se poate vedea însă că mai toate aceste performanțe nedorite reprezintă perturbări ale unor mecanisme comportamentale specifice, care la început

concurau și ele la perturbarea speciei. Cu alte cuvinte, ele trebuie privite ca fiind *patologice*.

Analiza sistemului organic ce se află la baza comportamentului social al omului reprezintă cea mai grea și ambițioasă sarcină pe care și-o asumă știința naturii, acest sistem fiind de departe cel mai complex de pe pământ. S-ar putea spune că această cutezanță, oricum extrem de dificilă, devine de-a dreptul imposibilă datorită transformării multiple și imprevizibile a comportamentului uman prin sedimentarea unor fenomene patologice. Din fericire, nu se întâmplă așa. Departe de a fi un obstacol insurmontabil pentru analiza unui sistem organic, o perturbare patologică reprezintă de foarte multe ori chiar cheia înțelegerii sale. Cunoaștem din istoria fiziologiei multe cazuri în care un cercetător a sesizat existența unui important sistem organic abia prin aceea că o perturbare patologică a dus la declanșarea unei boli. Când E. T. Kocher a încercat să vindece așa-numita boală a lui Basedow prin îndepărtarea glandei tiroide, a provocat la început tetanie și spasme, deoarece a extras și glandele paratiroide, ce reglează schimbul de calciu. Când a corectat această greșeală, a produs prin măsura încă prea drastică a extirpării glandei tiroide un complex simptomatic pe care l-a numit *Kachexia thyreopriva* și care prezenta anumite similitudini cu o formă de cretinism frecventă în văile alpine cu izvoare sărace în iod, numită mixedem. Din această stare de fapt, precum și din altele asemănătoare a rezultat că glandele cu secreție internă formează un sistem în care absolut totul se află într-o interacțiune cauzală. Orice secreție a glandelor endocrine care se elimină prin sânge exercită o anumită acțiune asupra organismului

în ansamblul său, care poate implica metabolismul, procesele de creștere, comportamentul și altele. De aceea, ele se numesc hormoni (din gr. *hormao* = eu pun în mișcare). Acțiunile a doi hormoni pot fi exact opuse, ei fiind „antagoniști“, la fel cum și acțiunile a doi mușchi pot fi opuse pentru a se obține poziția dorită a articulației. Atâta vreme cât se menține echilibrul hormonal, nu iese la iveală faptul că sistemul glandelor endocrine e alcătuit din funcții parțiale. Dacă se perturbă însă cât de puțin armonia acțiunilor și a reacțiilor, starea generală a organismului se abate de la valoarea „nominală“ dorită, altfel spus, organismul se îmbolnăvește. Un surplus de hormoni ai glandei tiroide duce la boala lui Basedow, în caz contrar producându-se mixedemul.

Sistemul glandelor endocrine și istoria cercetării lor relevă aspecte importante în legătură cu modul în care trebuie să abordăm proiectul nostru de a înțelege sistemul de ansamblu al pornirilor umane. Bineînțeles că acest sistem e alcătuit mult mai complex, de vreme ce el cuprinde în sine sistemul glandelor endocrine ca subsistem. În mod evident, omul posedă un număr enorm de surse independente ale pornirilor sale, dintre care multe derivă din programe comportamentale ce au luat naștere în mod filogenetic, adică din „instincte.“ Să desemnezi omul ca „ființă ce poate fi redusă la instincte“, așa cum am făcut-o eu în trecut, înseamnă să produci confuzie. Ce-i drept, lungi lanțuri interconectate de moduri comportamentale înnăscute se pot „dizolva“ de-a lungul unei evoluții filogenetice continue a capacității de învățare și a rațiunii în sensul dispariției joncțiunii obligatorii dintre părțile lor, astfel încât aceste părți să-i stea la

dispoziție în mod independent subiectului activ, așa cum P. Leyhausen a arătat în mod convingător în cazul animalelor de pradă din specia felinelor. În același timp însă, fiecare dintre aceste părți disponibilizate devine, după cum a arătat același Leyhausen, o pornire autonomă, dezvoltând un comportament de apetență propriu ce tinde la realizarea sa. Fără îndoială, omului îi lipsesc lungi lanțuri de mișcări instinctive obligatoriu interconectate, dar în măsura în care putem extrapola rezultatele obținute în cazul mamiferelor dezvoltate, se poate presupune că el nu dispune de mai puține porniri pur instinctive, ci, din contră, de mult mai multe decât orice animal. În orice caz, în încercarea noastră de analiză a sistemului trebuie să luăm în considerare această posibilitate.

Acest lucru este deosebit de important în cazul aprecierii unui comportament vizibil perturbat în mod patologic. Psihiatrul Ronald Hargreaves, care ne-a părăsit prea devreme, îmi scria într-una din ultimele sale scrisori că își făcuse un obicei metodologic din a pune, în cadrul oricărei încercări de a înțelege o perturbare spirituală, concomitent *două* întrebări. În primul rând, se întreba care anume va fi fiind acea performanță normală care să ducă la menținerea speciei în cazul respectivului sistem perturbat, iar apoi căuta să afle despre ce fel de perturbare e vorba și, în mod special, dacă a fost provocată de o suprafuncție ori de o subfuncție a unui sistem parțial. Sistemele parțiale ale unui complex sistem organic interacționează într-atât de profund, încât de multe ori e greu să trasezi limita domeniului lor de acțiune, funcțiile lor neputând fi măcar concepute în mod separat. Mai mult, nici măcar structurile sistemelor parțiale nu pot fi în-

totdeauna definite în mod clar. În acest sens se pune problema când Paul Weiss afirmă în spirituala sa scriere *Determinism Stratified* cu privire la sistemele subordonate: „Orice este îndeajuns de unitar pentru a merita un nume constituie un sistem."

Există foarte multe porniri umane îndeajuns de unitare spre a li se găsi un nume în limbajul uzual. Cuvinte ca ură, dragoste, prietenie, mânie, credință, atașament, suspiciune, încredere etc. reprezintă toate stări ce corespund unor disponibilități către moduri comportamentale bine precizate, la fel cum se întâmplă și în cazul expresiilor uzuale în cercetarea științifică a comportamentului, cum ar fi agresivitatea, tendința de ierarhizare, teritorialitatea etc. precum și toți termenii compuși cu *Stimmung* (dispoziție), dispoziție de clocit, de împerechere ori de zbor etc. Putem să ne încredem în flerul pe care limba noastră devenită naturală îl are pentru contexte psihologice profunde, așa cum ne încredem în intuiția cercetătorilor științifici ai animalelor, și să acceptăm — pentru început numai ca ipoteză de lucru — că fiecăreia dintre aceste denumiri pentru stări sufletești și disponibilități de acțiune umane îi corespunde un real sistem de porniri, fără a ne interesa deocamdată în ce măsură pornirea respectivă își trage puterea din izvoare filogenetice sau culturale. Putem presupune că fiecare dintre aceste porniri reprezintă o verigă a unui sistem bine ordonat și armonic din punct de vedere funcțional, fiind astfel *indispensabil*. Întrebarea dacă ura, dragostea, credința etc. sunt „bune" sau „rele" e pusă fără nici un fel de înțelegere a funcției de sistem a întregului, fiind la fel de lipsită de sens ca întrebarea dacă glanda tiroidă e bună ori proastă. Impresia

răspândită că astfel de performanțe ar putea fi împărțite în bune și rele și că dragostea, credința și încrederea ar fi bune în sine, iar ura, necredința și neîncrederea, rele e cauzată numai de faptul că, în societatea noastră, de primele ducem în general lipsă, celelalte existând în exces. Prea multă dragoste distruge nenumărați copii plini de speranțe, „credința nibelungică" ridicată la valoare autoreferențială absolută a dus la urmări infernale, iar Erik Erikson a demonstrat de curând printr-o argumentare fără drept de apel indispensabilitatea neîncrederii.

O proprietate structurală a tuturor sistemelor organice superior integrate o reprezintă reglementarea prin așa-numitele circuite de reglare sau homeostaze. Pentru a le înțelege modul de funcționare, să ne închipuim un angrenaj de efecte compus dintr-un număr de sisteme ce își amplifică reciproc funcțiile, astfel încât sistemul *a* susține efectul lui *b, b* pe al lui *c* etc. până când, în cele din urmă, *z* exercită la rându-i o acțiune de amplificare asupra performanței lui *a*. Un asemenea cerc de „conexiuni inverse" pozitive se poate afla în cel mai fericit caz într-un echilibru labil, cea mai mică amplificare a unui singur efect ducând la o amplificare în avalanșă a tuturor funcțiilor sistemului, iar, invers, cea mai mică diminuare la încetarea oricărei activități. După cum tehnica ne-a arătat de mult, un astfel de sistem labil poate fi transformat într-unul stabil, introducându-se în procesul ciclic o singură verigă, a cărei acțiune asupra verigii imediat următoare din lanțul interactiv devine cu atât mai slabă cu cât acțiunea verigii aflate înaintea ei e mai puternică. Astfel ia naștere un circuit de reglare, o homeostază sau un „feedback negativ", cum i se mai spune.

Acesta e unul dintre puținele procese inventate de tehnicieni înainte ca biologii să le fi descoperit în domeniul organic.

În natura vie există nenumărate circuite de reglare. Ele sunt într-atât de indispensabile pentru menținerea vieții, încât însăși apariția vieții ar fi de neconceput fără „inventarea“ concomitentă a circuitului de reglare. Circuite având conexiuni inverse pozitive nu se găsesc aproape deloc în natură, decât poate în cazul unui eveniment aflat într-o creștere bruscă urmată de o revenire la fel de bruscă, așa cum se întâmplă cu o avalanșă ori un incendiu în stepă. Ne amintesc de acestea și unele perturbări patologice ale vieții sociale umane ce sunt de natură să te ducă cu gândul la spusele lui Friedrich Schiller din *Die Glocke* (*Clopotul*), referitor la puterea focului: „Dar să te ții când se pornește!“

Conexiunea inversă negativă face să nu mai fie necesar ca acțiunea fiecărui subsistem care participă la circuitul de reglare să fie fixată la o anumită valoare. O mică suprafuncție sau subfuncție poate fi ușor echivalată. Nu se ajunge la perturbări periculoase ale sistemului ca întreg decât atunci când una dintre funcțiile parțiale e accentuată sau diminuată într-atât de mult încât homeostaza să nu mai poată echivala dezechilibrul apărut, precum și în cazul în care chiar mecanismul de reglare prezintă unele probleme. Pentru amândouă situațiile vom afla exemple în cele ce urmează.

II
Suprapopularea

În mod normal, în organismele individuale nu se întâlnesc circuite cu o conexiune inversă pozitivă. Doar viața în ansamblul ei își poate permite o asemenea lipsă de măsură, fără ca acest fapt să conducă deocamdată la consecințe nefaste vizibile. Viața organică s-a integrat ca un baraj ciudat în curentul disipat al energiei cosmice, ea „mănâncă" entropie negativă, acaparează energia și crește datorită ei, fiind capabilă tocmai în urma acestei creșteri să acapareze din ce în ce mai multă energie, și aceasta cu atât mai repede cu cât a reușit deja să preia mai multă energie. Faptul că acest lucru nu a dus încă la o acumulare extremă și la catastrofe se explică prin aceea că forțele nemiloase ale anorganicului și legile probabilității limitează înmulțirea vietăților; în al doilea rând, acest fapt se explică prin formarea în interiorul diferitelor specii a unor circuite de reglare. În capitolul următor, care tratează tema distrugerii spațiului vital pământesc, se va arăta modul lor de acționare. Acum trebuie să ne ocupăm în primul rând de înmulțirea fără măsură a omului, căci ea se face vinovată de multe dintre fenomenele despre care vom discuta mai târziu.

Toate darurile de care omul se bucură datorită profundei cunoașteri a mediului înconjurător, progresele tehnologiei sale, ale chimiei și medicinei, tot ceea

ce pare a fi de natură să diminueze suferința umană acționează în mod cutremurător și paradoxal în sensul distrugerii omenirii. Aceasta e pe cale să facă tocmai ceea ce altfel nu li se întâmplă sistemelor vii aproape niciodată, și anume să se sugrume în sine însăși. Cel mai înfiorător lucru îl reprezintă însă faptul că în acest proces apocaliptic cele mai înalte și nobile însușiri și capacități ale omului, tocmai acelea pe care pe drept cuvânt le resimțim și le apreciem ca fiind specific umane, vor fi, după toate aparențele, primele care se vor pierde.

Noi, toți cei care trăim în țări culturale cu o populație densă ori chiar în mari orașe, nici nu mai știm cât de mult ne lipsește o dragoste umană generală, caldă, izvorâtă din inimă. Trebuie să cazi neinvitat pe cap unor oameni dintr-o țară slab populată, în care kilometri întregi de străzi proaste separă vecinii între ei, pentru a-ți da seama cât de ospitalier și iubitor de oameni e omul atunci când capacitatea sa de a stabili contacte sociale nu este în mod permanent suprasolicitată. Mi-am dat seama de acest lucru printr-o întâmplare de neuitat. Aveam ca oaspeți o pereche de americani din Wisconsin, ecologi prin vocație, ce locuiau în deplină singurătate într-o casă din pădure. Când eram pe punctul să ne luăm cina, cineva a sunat la ușă, iar eu am exclamat supărat: „Cine o mai fi și acum!“ N-aș fi putut să-i șochez mai mult pe oaspeții mei nici prin cea mai mare grosolănie. Faptul că cineva poate reacționa la sunetul soneriei altfel decât bucurându-se i-a scandalizat.

Cu siguranță că aglomerarea unor mase umane în marile orașe moderne este în mare măsură vinovată de incapacitatea noastră de a mai percepe chipul

aproapelui nostru în fantasmagoria chipurilor mereu schimbătoare ce se tot suprapun și estompează. Dragostea față de aproapele nostru e într-atât de diluată de mulțimea celor ce ne sunt apropiați, prea apropiați, încât urmele ei abia dacă se mai zăresc. Cei care mai sunt în stare să nutrească sentimente adevărate și calde pentru semeni trebuie să se concentreze asupra unui număr redus de prieteni, deoarece noi nu suntem structural capabili să-i iubim pe toți oamenii, oricât ar fi de întemeiată și de etică cerința de a o face. E nevoie, așadar, de o selecție, altfel spus, trebuie să „îi ținem la distanță" din punct de vedere sentimental pe mulți oameni care de fapt ar fi pe deplin demni de prietenia noastră. „Not to get emotionally involved" (A nu te implica emoțional), iată una dintre principalele griji ale multor orășeni. Această atitudine, pe care nici unul dintre noi nu o poate evita complet, pune în evidență o sumbră nuanță de *neomenie*; ea ne aduce aminte de vechii latifundiari americani, care se purtau omenește cu negrii lor „de casă", privindu-i însă pe sclavii de lucru de pe plantații în cel mai bun caz ca pe valoroase animale de casă. Dacă această ecranare împotriva contactelor umane continuă, ea va duce, alături de fenomenele de plafonare a simțurilor, de care ne vom ocupa mai târziu, la acele manifestări cumplite de indiferență despre care ziarele relatează în fiecare zi. Cu cât avansează la oameni procesul contopirii cu gloata, cu atât mai stringent se vede pus fiecare individ în parte în fața necesității de a nu se implica emoțional, astfel încât în zilele noastre e posibil ca tocmai în cele mai mari metropole să se petreacă tâlhării, crime și violuri ziua în amiaza mare și pe străzi circulate, fără ca vreun „trecător" să intervină.

Înghesuirea multor oameni într-un spațiu extrem de îngust nu duce la fenomene ale dezumanizării doar prin mijlocirea factorilor de epuizare și eșuare a relațiilor interumane, ci declanșează și comportamente în mod nemijlocit agresive. Din nenumărate experiențe făcute pe animale a reieșit că agresiunea din interiorul unei specii poate fi amplificată prin înghesuirea indivizilor. Cine nu a trăit asta ca prizonier de război sau în cadrul unor alte concentrări forțate a mulți oameni nu-și poate da seama la ce nivel ajunge irascibilitatea meschină în astfel de circumstanțe. Tocmai atunci când încerci să te stăpânești, străduindu-te să arborezi în contactul permanent cu ceilalți oameni, care nu-ți sunt prieteni, o ținută politicoasă, altfel spus prietenoasă, această stare se accentuează până devine insuportabilă. Lipsa generală de amabilitate ce poate fi observată în toate marile orașe e în mod evident direct proporțională cu densitatea de populație dintr-o anumită zonă. În marile gări sau la capătul de linie al autobuzului din New York, de pildă, ea atinge cote îngrijorătoare.

În mod mijlocit, suprapopularea contribuie la toate stările de fapt negative și la fenomenele de decădere pe care le vom discuta în capitolele ce urmează. Opinia că printr-o „condiționare“ corespunzătoare s-ar putea obține un tip de om care să nu fie expus consecințelor nefaste ale aglomerării extreme este după părerea mea o amăgire periculoasă.

III
Pustiirea spațiului vital

Părerea eronată că „natura“ ar fi inepuizabilă e foarte răspândită. Fiecare specie de animal, de plantă ori de ciupercă — toate aceste tipuri de ființe vii făcând parte deopotrivă din angrenajul naturii — este adaptată la mediul său înconjurător, mediu în care de bună seamă nu sunt integrate numai componentele anorganice ale unui anumit teritoriu, ci și toate ființele vii care coabitează în perimetrul acestui teritoriu. Așadar, toate vietățile ce se află în interiorul unui spațiu vital sunt adaptate *unele la altele*. Acest lucru e valabil și pentru acele ființe ce se află aparent într-o relație ostilă, cum ar fi de pildă animalul de pradă și prada sa, altfel spus, cel care mănâncă și cel care e mâncat. La o analiză mai atentă se poate vedea că, privite ca specii și nu ca indivizi, aceste ființe nu-și dăunează defel unele altora, în anumite cazuri ele alcătuind chiar comunități de interese. E de la sine înțeles că cel care mănâncă e în cel mai înalt grad interesat în perpetuarea acelei specii de pradă de pe urma căreia trăiește, indiferent că e vorba de un animal ori de o plantă. Cu cât este mai specializat pe un singur tip de hrană, cu atât este mai mare acest interes. În astfel de cazuri, animalul de pradă nu va putea provoca niciodată dispariția totală a prăzii sale, căci ultima pereche din specia care vânează ar muri cu mult

timp înainte de a întâlni ultima pereche din specia vânată. Dacă densitatea de populație a speciei vânate scade sub un anumit prag, specia care vânează va dispărea, lucru ce din fericire s-a întâmplat cu cele mai multe întreprinderi profilate pe vânarea balenelor. În momentul în care câinele Dingo, inițial un animal de casă, a ajuns în Australia și s-a sălbăticit, el nu a dus la dispariția nici unuia dintre animalele de pe urma cărora trăia, eliminând în schimb două mari animale de pradă, lupul cu marsupiu, Thylacinus, și diavolul cu marsupiu, Sarcophilus. Aceste animale de pradă înzestrate cu o dantură de-a dreptul înfiorătoare ar fi, ce-i drept, superioare în luptă câinelui Dingo, dar din cauza creierului lor primitiv ele au nevoie de o densitate de populație mult mai mare a vânatului decât mai inteligentul câine sălbatic. Ele nu au pierit în luptă, ci au fost eliminate de concurență, trebuind să moară de foame.

Nu se întâmplă decât arareori ca înmulțirea unui animal să fie determinată în mod nemijlocit de cantitatea de hrană aflată la dispoziție. Acest lucru nu ar fi economic nici în cazul vânătorului și nici în cel al vânatului. Un pescar care trăiește din ceea ce îi dă apa va avea grijă să nu prindă prea mulți pești, astfel încât peștii supraviețuitori să poată asigura un adaos de populație suficient de mare pentru a compensa pierderile suferite în urma pescuitului. Cum anume se poate afla pragul optim ne spune o socoteală destul de complicată a punctelor de maxim și de minim. Dacă se pescuiește prea puțin, lacul va rămâne suprapopulat, neputându-se produce sporul de populație dorit din cauza aglomerației prea mari de pești, iar în caz contrar vor rămâne prea puțini pești pentru a realiza acest

spor, chiar dacă lacul asigură condiții optime de hrană și de creștere. După cum a arătat V. C. Wynne-Edwards, multe specii de pești practică un tip asemănător de economie. Pe lângă delimitarea teritoriilor, ce împiedică o aglomerare nedorită, mai există o serie de alte moduri comportamentale de natură să prevină o exploatare în exces a resurselor existente.

Adesea se întâmplă ca specia mâncată să beneficieze de avantaje însemnate de pe urma speciei care o mănâncă. Nu e vorba aici doar de reglarea cifrei de înmulțire a animalelor sau plantelor ce reprezintă hrana animalului de pradă care e un factor de stabilitate în cadrul echilibrului biologic. Pierderile bruște de populație care s-au înregistrat în cazul rozătoarelor în momentele imediat următoare atingerii densității de populație maxime reprezintă în mod cert un pericol mai mare pentru existența acestei specii decât menținerea echilibrată a unei populații, a unei diminuări a suprapopulației datorită animalelor de pradă. De foarte multe ori însă, simbioza dintre cel care mănâncă și cel care e mâncat merge mult mai departe. Există multe specii de iarbă special „construite“ parcă spre a fi permanent culcate la pământ și lovite de copitele unor animale mari, un efect similar obținându-se în cazul gazoanelor artificiale doar în urma unor eforturi deosebite cu coasa și tăvălugul. În absența acestor factori, astfel de ierburi ar trebui să facă loc altora ce nu suportă un asemenea tratament, fiind însă mai rezistente în alte privințe. Pe scurt, două forme de viață se pot afla într-o relație de dependență foarte asemănătoare cu cea dintre om și animalele sale de casă și plantele pe care le cultivă. Legitățile care guvernează astfel de interacțiuni sunt și ele de multe

ori foarte asemănătoare celor ale economiei umane, fapt reflectat, de altfel, în termenul pe care știința biologică l-a dat acelui domeniu ce se ocupă de interacțiunile mai sus amintite: *ecologia*. Un termen economic de care ne vom mai ocupa aici nu apare, ce-i drept, în ecologia animalelor și plantelor; e vorba de *exploatarea ilegală*.

Interacțiunile din cadrul feluritelor specii de animale, plante și ciuperci ce locuiesc laolaltă într-un spațiu vital, formând împreună o comunitate de viețuire sau *biocenoză*, sunt deosebit de complexe. Adaptarea diferitelor specii de viețăți, ce s-a desfășurat în intervale de timp cărora le corespund o ordine de mărime aparținând geologiei și nu istoriei omenirii, a dus la o stare de echilibru pe cât de admirabilă, pe atât de ușor de perturbat. Există multe procese de reglare care protejează acest echilibru de perturbări inevitabile, cum ar fi vremea ș.a. Toate transformările lente ce au loc în timp, fiind cauzate, de pildă, de evoluția speciilor ori de o schimbare treptată a climei, nu pot pune în pericol echilibrul unui spațiu vital. Influențele bruște pot avea în schimb, chiar dacă sunt aparent nesemnificative, consecințe neașteptat de mari, chiar catastrofale. Popularea unui teritoriu cu un animal dintr-o specie la prima vedere total inofensivă poate duce literalmente la pustiirea a mari întinderi, după cum s-a întâmplat în Australia din cauza iepurilor de casă. Această intervenție în echilibrul unui biotop a fost produsă de om. Efecte similare se pot obține însă în principiu și în absența intervenției umane, chiar dacă probabilitatea e mai mică.

Ecologia omului se transformă într-un ritm mult mai rapid decât în cazul tuturor celorlalte viețăți. Ritmul

e prescris de progresul tehnologiei sale, care urmează o progresie geometrică. Astfel, omul declanșează vrând-nevrând preschimbări profunde ce conduc adesea la distrugerea totală a biocenozelor în care și de pe urma cărora trăiește. De aici fac excepție doar câteva triburi „sălbatice“, cum ar fi de pildă anumite comunități de indieni din junglele Americii de Sud care trăiesc din ceea ce culeg ori vânează, precum și locuitorii unor insule oceanice care se ocupă în mică măsură cu agricultura, trăind în primul rând din nuci de cocos și din animale de mare. Astfel de culturi nu-și influențează biotopul într-o măsură mai mare decât o fac diferitele populații de animale. Aceasta este o modalitate teoretică în care omul ar putea trăi în echilibru cu biotopul său. Mai există însă și posibilitatea ca omul să-și *creeze* ca agricultor și crescător de vite o biocenoză nouă, pliată perfect după necesitățile sale și care poate fi în principiu la fel de viabilă în timp ca o biocenoză ce nu e supusă influențelor sale. Lucrul e valabil în cazul unor vechi culturi de agricultori, caracterizate de o continuitate îndelungată a generațiilor pe aceleași meleaguri, ce face ca pe baza experienței și a cunoștințelor ecologice dobândite prin practică omul să-i întoarcă gliei cu dragoste tot ce a primit de la ea.

Țăranul știe prea bine ceea ce întreaga omenire civilizată pare să fi uitat, și anume că resursele biologice ale planetei *nu sunt inepuizabile*. După ce în America întinse suprafețe de pământ au fost transformate din teren arabil în deșert prin eroziunile ce au urmat exploatărilor ilegale, după ce mari teritorii au fost degradate prin despăduriri ce au dus la dispariția a nenumărate specii de animale folositoare, lumea a

început să se preocupe din nou de aceste chestiuni, mai ales datorită faptului că mari întreprinderi industriale din agricultură, din domeniul pescuitului și al vânătorii de balene au simțit pe pielea lor consecințele economice ale acestor fenomene. Totuși importanța problemei nu este nici astăzi recunoscută pe deplin, ea neintrând încă în conștiința opiniei publice!

Agitația zilelor noastre, despre care vom vorbi în capitolul următor, nu-i lasă omului timp să analizeze și să chibzuiască înainte de a acționa. Ba ignoranții mai sunt și mândri de a fi „doers“, făptuitori, comițând de fapt nelegiuiri asupra naturii și a lor înșile. Nelegiuiri se comit azi pretutindeni în utilizarea mijloacelor chimice, de exemplu pentru combaterea insectelor în agricultură și pomicultură, vădindu-se însă, totodată, o inconștiență asemănătoare și în farmacopee. Imunobiologii manifestă reticențe serioase cu privire la întreaga gamă de produse farmaceutice uzuale. Sub imperiul impulsurilor psihologice marcate de dorința de „a avea totul imediat“, la care mă voi referi în capitolul IV, anumite ramuri ale industriei chimice manifestă o neseriozitate de-a dreptul criminală în ceea ce privește livrarea unor mijloace cu efecte total imprevizibile în timp. În legătură cu viitorul agriculturii, ca și în privința medicamentelor, domnește o nepăsare de-a dreptul incredibilă. Cei care au atras atenția în legătură cu folosirea nechibzuită a produselor farmaceutice au fost reduși la tăcere și discreditați în modul cel mai infam cu putință.

Pustiind, orbită de vandalism, natura vie ce o înconjoară și o susține, omenirea civilizată se amenință singură cu ruina ecologică. Probabil că în momentul în care vor fi vizibile efectele economice, ea își va

recunoaște greșeala, dar atunci va fi prea târziu. Mai greu de sesizat e însă alterarea sufletească pricinuită de acest proces barbar. Rapida înstrăinare generală de natura vie e în mare măsură vinovată de abrutizarea estetică și etică a omului civilizat. Oare ce i-ar putea insufla omului modern sentimentul de respect și venerație pentru ceva, când tot ce îl înconjoară e opera omului, o operă foarte ieftină și urâtă? Chiar și perspectiva bolții înstelate îi e îngrădită orășeanului prin blocuri și poluare atmosferică. Nu trebuie să ne mire, așadar, faptul că progresul civilizației e legat de o regretabilă urâțire a orașelor și satelor. Să comparăm cu ochii deschiși centrul vechi al unui oraș german cu periferia sa modernă sau rușinoasa decădere culturală ce se manifestă în zona dimprejurul ei în contrast cu localitățile ce nu i-au căzut încă pradă. Apoi să comparăm imaginea histologică a unui țesut normal dintr-un organism cu cea a unei tumori maligne. Vor ieși la iveală analogii uimitoare! Privită în mod obiectiv și transpusă din categoria esteticului în cea a numărabilului, această diferență se bazează în principal pe o *pierdere de informație*.

Celula unei tumori maligne se deosebește de o celulă a unui organism sănătos în primul rând prin faptul că ea a pierdut acea informație genetică de care are nevoie pentru a-și îndeplini rolul de verigă utilă în cadrul comunității de interese a organismului. Astfel, ea se comportă ca un animal unicelular, sau mai bine spus ca o tânără celulă embrionară. Rămasă fără structurile speciale, ea se divide fără măsură și fără menajamente, astfel încât țesutul bolnav se infiltrează în țesuturile învecinate, care sunt încă sănătoase, distrugându-le. Analogiile evidente dintre imaginea

periferiei orașului și cea a tumorii constau în aceea că în ambele cazuri în spațiul încă sănătos erau realizate o mulțime de planuri constructive subtil diferențiate, care se completau reciproc și care își trăgeau înțeleapta regularitate dintr-o informație obținută în decursul unei îndelungate evoluții istorice, pe când în regiunile distruse de tumoare ori de tehnologia modernă se regăseau doar câteva construcții extrem de simple. Imaginea histologică a celulelor uniforme și sărace în structuri ale tumorii prezintă o similitudine dezolantă cu o fotografie făcută din avion unei suburbii moderne, formate din clădiri standardizate pe care le-au proiectat într-o pripită concurență arhitecți dispunând de o cultură precară, ce n-au stat prea mult pe gânduri înainte de a acționa. Procesele de întrecere a omenirii cu sine însăși, despre care voi vorbi în capitolul ce urmează, exercită o influență distructivă asupra construcțiilor de locuințe. Nu numai considerentul comercial că prefabricatele în serie sunt mai ieftine, ci și moda, care nivelează totul, duc la situația ca la toate marginile de oraș ale țărilor civilizate să ia naștere sute de mii de locuințe identice care nu pot fi deosebite între ele decât prin intermediul numerelor, nemeritând numele de „casă“, ci fiind mai degrabă baterii de grajduri pentru oameni folositori, pentru a crea această expresie în analogie cu termenul de „animal folositor“.

Pe drept cuvânt, a ține găinile din special Leghorn în baterii de creștere trece drept chinuire de animale și rușine culturală. O situație analoagă se acceptă însă în cazul omului, deși tocmai acesta e foarte sensibil la un tratament nedemn. Respectul de sine al omului modern pretinde în mod cu totul justificat afir-

marea individualităţii sale. Omul nu e construit ca furnica ori termita, care suportă din motive filogenetice să fie unul dintre milioanele de elemente anonime de acelaşi fel, ce pot fi oricând schimbate între ele. Să privim cu atenţie aşezarea unor proprietari de grădini de zarzavat de la marginea oraşului şi vom vedea la ce urmări a dus acolo dorinţa omului de a-şi exprima individualitatea. Pentru locatarul bateriei de creştere a oamenilor folositori nu există decât o singură modalitate de menţinere a respectului de sine. Ea constă în alungarea din conştiinţa proprie a existenţei numeroşilor tovarăşi de suferinţă aparţinând aceleiaşi specii, fiecare individ căutând să se izoleze de aproapele său. Multe blocuri au între balcoane pereţi despărţitori, astfel încât vecinii să nu se poată vedea între ei. Oamenii nu pot şi nu vor să intre în contact social „peste gard" cu vecinii, temându-se să nu-şi vadă reflectată propria imagine disperată. Şi în acest caz aglomerarea duce la însingurare şi la indiferenţă faţă de celălalt.

Oamenii care sunt nevoiţi să trăiască în condiţiile descrise suferă o atrofiere a simţurilor estetice şi etice, aceste simţuri fiind strâns legate între ele. De bună seamă, pentru ca omul să se menţină sănătos din punct de vedere sufletesc şi spiritual e nevoie deopotrivă de frumuseţea naturii şi de cea a mediului cultural ambiant creat de om. Orbirea sufletească în faţa a tot ce e frumos, atât de răspândită în zilele noastre, e o boală psihică ce trebuie luată în serios, ea mergând mână în mână cu insensibilitatea faţă de ceea ce este reprobabil din punct de vedere etic.

Cei care hotărăsc în legătură cu construirea unei străzi, a unei centrale electrice ori a unei fabrici,

provocând distrugerea pentru totdeauna a unor ținuturi întinse, nu acordă nici un fel de atenție considerentelor estetice. De la primarul unei mici localități până la ministrul economiei dintr-un mare stat, toată lumea e de acord că frumuseții naturii nu trebuie să i se aducă nici o jertfă economică — ori chiar politică. Puținii ecologi și oameni de știință care au ochi să vadă nenorocirea ce e gata să vină sunt complet lipsiți de putere. Dacă unele parcele situate la marginea unei păduri și care țin de o anumită comunitate capătă o valoare de vânzare mai mare în cazul în care până la ele duce o stradă, încântătorul pârâiaș ce șerpuia prin sat e imediat colectat în țevi, albia îi este redresată și acoperită cu o boltă — și, gata! fermecătorul drum de țară s-a și transformat într-o oribilă stradă de suburbie.

IV
Întrecerea cu sine însuși

La începutul primului capitol am arătat din ce cauză pentru menținerea unei stări stabile (*steady state*) în sistemele vii este indispensabilă funcția unui circuit de reglare sau a unei conexiuni inverse negative, menționând totodată și motivele pentru care circuitele de acționare cu o conexiune inversă pozitivă amenință în permanență să ducă la creșterea de tip avalanșă a unei acționări singulare. Un caz special de conexiune inversă pozitivă apare atunci când indivizi ai *aceleiași* specii se iau la întrecere între ei, astfel încât datorită procesului de *selecție* această întrecere exercită o influență asupra evoluției lor. Spre deosebire de selecția cauzată de anumiți factori din mediul înconjurător, care acționează, așadar, din afara speciei respective, selecția *intraspecifică* produce schimbări în zestrea genetică a acelei specii, schimbări ce nu numai că nu-i sporesc șansele de supraviețuire, ci, din contră, în cele mai multe cazuri le sunt chiar dăunătoare.

Un exemplu pe care Oskar Heinroth l-a folosit deja pentru a ilustra consecințele selecției intraspecifice se referă la penele remigi ale fazanului mascul Argus, *Argusianus Argus L.* La împerechere, ele se îndreaptă înspre femelă, desfăcându-se în mod analog cu roata păunului, care după cum se știe e alcătuită din terminațiile părților superioare ale cozii. Un fapt

dovedit în cazul păunului și presupus la Argus îl reprezintă alegerea partenerului exclusiv de către femelă, perspectivele de perpetuare ale masculului fiind oarecum direct proporționale cu puterea de seducție pe care organul cu care el cheamă la împerechere o exercită asupra femelei. Însă dacă roata păunului ia în timpul zborului forma unei creste mai mult sau mai puțin aerodinamice, pentru a nu reprezenta o frână, prelungirea penelor remigi îl face pe masculul Argus aproape incapabil de zbor. Dacă încă mai poate zbura, aceasta se datorează cu siguranță selecției exercitate în sens contrar de animalele de pradă de la sol, care preiau astfel sarcina necesară de reglare.

Profesorul meu Oskar Heinroth obișnuia să spună în felul său drastic: „Alături de aripile fazanului Argus, ritmul de lucru al omenirii moderne reprezintă cel mai stupid produs al selecției intraspecifice.“ La vremea ei, această afirmație a fost cât se poate de profetică, astăzi însă ea reprezintă o minimalizare crasă, un exemplu clasic de „understatement“. La Argus, ca la multe alte animale cu structuri analoage, influențe ale mediului înconjurător împiedică specia să evolueze prin selecție intraspecifică spre forme monstruoase, ce pot duce în cele din urmă chiar la catastrofe. În cazul evoluției culturale a omului nu sunt eficiente nici un fel de asemenea puteri benefice de reglare. Spre ghinionul ei, omenirea a învățat să stăpânească toate puterile mediului înconjurător aflate în afara speciei ei, știind însă atât de puține despre sine însăși, încât e total neajutorată în fața efectelor satanice ale selecției intraspecifice.

„Homo homini lupus“ — „pentru om, omul e un animal de pradă“. Această afirmație reprezintă, ca și

spusele lui Heinroth, un „understatement“. Dar omul ca singurul factor de selecție în măsură să determine evoluția propriei sale specii nu poate fi considerat din păcate nici pe departe atât de inofensiv ca un animal de pradă, oricât ar fi acesta de periculos. Așa cum nu a mai făcut-o până acum nici un factor biologic, întrecerea omului cu omul acționează împotriva „puterii pururea în mișcare și mântuitor creatoare“, distrugând cam toate valorile create de aceasta cu un rece pumn satanic, având drept punct de pornire numai considerente comerciale insensibile la valoare.

Ceea ce e important și folositor pentru omenirea luată ca întreg și chiar pentru omul în parte a și fost cu totul uitat în forfota întrecerii interumane. Covârșitoarea majoritate a oamenilor care trăiesc astăzi nu mai consideră ca fiind valoros decât ceea ce îi duce la succes în cadrul unei concurențe fără milă, ajutându-i să-i depășească pe ceilalți oameni. Orice mijloc ce ar putea servi acestui scop apare în mod înșelător ca o valoare în sine. Am putea defini eroarea *utilitarismului*, ce are un efect distructiv, ca fiind confundarea mijloacelor cu scopul. La origine, banii reprezintă un mijloc. În limbajul uzual, acest lucru se simte încă, de vreme ce spunem: „El deține mijloacele necesare.“ Dar oare câți oameni mai există azi care să înțeleagă că banii în sine nu reprezintă o valoare? Același lucru e valabil și pentru timp: „Time is money“ (timpul înseamnă bani) exprimă pentru oricine consideră banii ca având o valoare absolută că același lucru se întâmplă cu fiecare secundă de timp economisit. Dacă se poate construi un avion care să traverseze Atlanticul într-un timp ceva mai scurt decât toate avioanele de până acum, nimeni nu va întreba cu ce preț s-a obținut

această performanță în ceea ce privește necesitatea prelungirii pistei de aterizare, viteza sporită de aterizare și decolare și pericolul legat de aceasta, nivelul mai ridicat al zgomotului etc. Câștigarea unei jumătăți de oră reprezintă pentru toată lumea o valoare în sine pentru atingerea căreia nici un sacrificiu nu poate fi prea mare. Fiecare fabrică de automobile trebuie să ia măsuri ca noul tip să fie puțin mai rapid decât cel precedent, fiecare stradă trebuie lățită, fiecare curbă lărgită, teoretic pentru o mai mare securitate, în realitate însă numai spre a se putea circula încă puțin mai rapid — și totodată mai periculos.

Trebuie să ne întrebăm ce anume provoacă omenirii de azi daune sufletești mai mari: lăcomia orbitoare de bani sau graba extenuantă. Oricare ar fi răspunsul, cei care dețin puterea urmăresc, indiferent de direcția lor politică, să le promoveze pe amândouă și să amplifice până la hipertrofiere acele motivații ce impulsionează omul către întrecere. Din câte știu, nu există încă o analiză a psihologiilor abisale pentru aceste motivații, dar eu consider că e foarte probabil ca pe lângă lăcomia de a deține bunuri ori poziție ierarhică superioară, sau de a le deține pe ambele, un rol esențial să-l joace și *frica*, frica de a rămâne în urmă în cadrul întrecerii, frica de sărăcie, frica de a lua hotărâri greșite și de a nu face sau a nu mai face față întregii situații atât de stresante. Frica sub toate formele ei e cu siguranță cel mai important factor de subminare a sănătății oamenilor moderni, producându-le hipertensiune arterială, rinichi cirotici, infarct la tinerețe și alte asemenea bucurii. Omul veșnic grăbit și agitat cu siguranță că nu e mânat doar de lăcomie, cele mai ademenitoare tentații nu l-ar putea determina să ajungă

într-un asemenea hal de autodistrugere. El e *mânat*, și ceea ce îl mână nu poate fi decât frica.

Agitația plină de frică și frica agitată își au rolul lor în a-l văduvi pe om de calitățile lui esențiale. Una dintre aceste calități este *reflecția*. După cum am arătat în lucrarea mea *Innate Bases of Learning*, e foarte probabil ca în procesul miraculos al devenirii omului să fi jucat un rol decisiv faptul că o ființă ce își explora curioasă mediul înconjurător s-a trezit într-o bună zi cercetându-se pe *sine însăși*. Nu trebuie să confundăm această descoperire a propriului sine cu acea mirare în fața celor ce păreau până la un moment dat de la sine înțelese, mirare ce constituie actul de naștere al filozofiei. Chiar faptul că mâna care pipăia și apuca obiectele din mediul exterior era privită și înțeleasă ca făcând la rându-i parte din mediul înconjurător trebuie să fi dus la realizarea unei noi legături, ale cărei consecințe au fost epocale. E imposibil ca o ființă care încă nu are cunoștință de existența propriului său sine să dezvolte o gândire conceptuală, un limbaj alcătuit din cuvinte, conștiință și o morală responsabilă. O ființă ce *încetează* să mai reflecteze e în pericol să piardă toate aceste însușiri și capacități specific umane.

Una dintre cele mai rele consecințe ale agitației sau poate ale fricii care produce nemijlocit agitație e incapacitatea oamenilor moderni de a sta fie și numai un timp scurt singuri cu ei înșiși. Ei evită orice posibilitate de autoreflecție și meditație cu o consecvență plină de frică, de parcă s-ar teme ca nu cumva reflecțiile să-i pună în fața unui autoportret înfiorător, asemănător cu cel pe care Oscar Wilde îl descrie în clasicul său roman de groază *The Picture of Dorian Gray*.

Pentru atât de răspânditul viciu de zgomot, care, având-se în vedere neuroastenia obișnuită a omului modern, e de-a dreptul paradoxal, nu avem nici o altă explicație în afară de aceea că există ceva care trebuie *surclasat prin zgomot*. Aflându-mă împreună cu soția la o plimbare prin pădure, am auzit la un moment dat în mod neașteptat gălăgia unui aparat de radio portabil ce se apropia rapid, posesorul său fiind un biciclist de circa șaisprezece ani, care-l ducea pe portbagaj. Soția mea a observat: „Se teme să audă păsările cântând!“ Cred că se temea numai să nu fie nevoit ca pentru o clipă să se întâlnească cu sine însuși. Cum s-ar putea explica altfel faptul că oamenii care au pretenția de a fi intelectuali preferă propriei lor companii reclamele de la televizor, ce te prostesc de-a binelea? Pentru simplul motiv că îi ajută să alunge reflecția.

Oamenii suferă, așadar, din cauza solicitărilor nervoase și sufletești la care îi obligă întrecerea cu cei asemenea lor. Deși sunt dresați încă din cea mai fragedă copilărie să vadă progrese în toate formele nebunești de manifestare ale întrecerii, tocmai celor mai progresiști dintre ei li se citește cel mai bine în ochi teama ce îi mână, iar cei mai de nădejde în „a ține pasul cu timpul“ mor de infarct foarte devreme.

Chiar dacă pornim de la premisa în mod nejustificat optimistă că suprapopularea Pământului nu va continua în aceeași măsură periculoasă de azi, întrecerea economică a omenirii cu sine însăși trebuie privită ca fiind suficientă pentru a o distruge cu totul. Orice proces ciclic având o conexiune inversă pozitivă duce mai devreme sau mai târziu la o catastrofă, iar fenomenul despre care discutăm acum conține mai multe astfel de procese. În afara selecției intraspecifice de tip co-

mercial care determină un ritm de lucru din ce în ce mai rapid, se mai face simțit efectul unui al doilea proces ciclic, asupra căruia Vance Packard a atras atenția în mai multe dintre cărțile sale și care duce la o creștere progresivă a *nevoilor* omului. Din motive lesne de înțeles, orice producător caută să sporească pe cât posibil nevoia consumatorilor de mărfuri produse de el. Multe institute de cercetare „științifică" se ocupă în mod exclusiv cu căutarea acelor mijloace care ar fi cele mai potrivite să ducă la realizarea acestui țel reprobabil. În marea lor majoritate, consumatorii sunt destul de proști să se lase manipulați prin metodele dezvoltate în urma cercetării în domeniul reclamei și al formării opiniilor, mai ales datorită fenomenelor discutate în capitolele I și VII. Nimeni nu se revoltă, de exemplu, împotriva faptului că odată cu tubul de pastă de dinți ori odată cu lama de ras trebuie să cumpere și ambalajul care slujește la reclamă, fiind de multe ori la fel de scump sau chiar mai scump decât marfa cumpărată.

Consecințele luxului, ce se vor face simțite ca urmare a cercului vicios al unei creșteri cu o conexiune inversă a producției și a nevoilor, vor distruge mai devreme sau mai târziu țările vestice și întâi de toate Statele Unite, populația lor nemaifiind la un moment dat capabilă de concurență față de populația mai puțin răsfățată și mai sănătoasă a țărilor din est. Potentații capitaliști dau dovadă de miopie persistând în atitudinea lor de a-l răsplăti și „condiționa" pe consumator prin creșterea „standardului său de viață" pentru consecvența sa în întrecerea cu aproapele, întrecere ce îi provoacă tensiune crescută și îi toacă nervii.

Însă, în afară de aceasta, luxul a dus la un cerc de fenomene dăunătoare de un tip special, de care ne vom ocupa în capitolul ce urmează.

V

Moartea termică a simțurilor

La toate ființele capabile să dezvolte reacții determinate de clasicul reflex al lui Pavlov, acest procedeu poate fi provocat de două tipuri de stimuli cu efecte opuse, și anume stimuli de obișnuire (*reinforcement*), de natură să accentueze un anumit comportament, și stimuli de dezobișnuire (*deconditioning, extinguishing*), care au rolul de a reduce intensitatea de manifestare a unui comportament ori chiar de a-l inhiba total. La om, acțiunea primului tip de stimuli e legată de senzații de plăcere, iar acțiunea celui de-al doilea tip, de senzații de neplăcere, și consider că recurgerea și în cazul animalelor superioare la termenii de răsplată și pedeapsă nu poate reprezenta o antropomorfizare prea crasă.

Se pune întrebarea de ce programul dezvoltat filogenetic al aparatului prin care se obține această formă de învățare lucrează cu două tipuri de acțiuni ale stimulilor și nu — de dragul simplificării — cu unul singur. La această întrebare s-au dat deja diferite răspunsuri. Cel mai la îndemână răspuns e acela că efectul procesului de învățare se dublează dacă organismul este în stare să tragă în mod util concluzii nu numai din succes sau din insucces, ci din ambele. O altă ipoteză propune următorul răspuns: dacă se pune problema de a feri organismul de anumite

influențe dăunătoare ale mediului înconjurător, asigurându-i-se condiții optime de căldură, lumină, umiditate ș.a., acțiunea stimulilor punitivi e întru totul suficientă, constatându-se că într-adevăr apetența pentru un cadru optim, ce nu necesită așadar acționarea acestor stimuli, apetență pe care din acest motiv Wallace Craig o denumește „aversiune", se obține de cele mai multe ori în acest fel. Dacă se pune însă problema obișnuirii unui animal cu un mod comportamental foarte specific, cum ar fi chiar și numai așezarea într-un anumit loc bine determinat, animalul se va lăsa cu greu convins doar prin stimuli care cer un răspuns negativ. Va fi mai ușor să fie ademenit la locul dorit prin stimuli de răsplătire. Însă Wallace Craig a arătat că evoluția a ales această cale de rezolvare a problemei peste tot unde era necesară obișnuirea animalului cu manifestarea unui interes pentru situații foarte specifice de stimulare, cum ar fi de pildă acelea ce duc la împerechere ori la hrănire.

Fără îndoială că în măsura în care le considerăm suficiente, aceste explicații ale principiului dublu al plăcerii și neplăcerii sunt întemeiate. O altă funcție a principiului plăcere-neplăcere, și anume cu siguranță cea mai importantă, poate fi recunoscută abia în momentul în care o perturbare patologică scoate în evidență consecințele ce decurg în urma încetării ei. Atât în istoria medicinei cât și în cea a fiziologiei s-a întâmplat de multe ori ca un mecanism fiziologic bine delimitat să-și semnaleze existența abia prin consecințele îmbolnăvirii sale.

Orice obișnuire cu un mod comportamental care e realizată prin intermediul unei răsplătiri menite a sublinia acel mod comportamental determină organismul

să accepte o neplăcere prezentă de dragul unei plăceri ce va fi dobândită în viitor sau — într-o exprimare obiectivă — să nu reacționeze în nici un fel la unele situații de stimulare care în absența procesului de învățare ar fi avut un efect de respingere și de dezobișnuire. Pentru a dobândi o pradă ademenitoare, un lup ori un câine e dispus să facă multe lucruri care altfel i-ar provoca o mare neplăcere; el e gata să alerge prin tufișuri spinoase, să sară în apă rece și să se expună la primejdii de care în mod dovedit se teme. Acea performanță caracteristică tuturor acestor mecanisme de dezobișnuire care asigură menținerea speciei constă pesemne în aceea că ele se contrapun acțiunii mecanismelor de obișnuire, nepermițând organismului să se expună în contextul năzuinței sale direcționate asupra stimulului de răsplătire la situații periculoase ce nu se află în nici un fel de relație cu acel câștig care e de așteptat. Organismul nu-și poate permite să plătească un preț nejustificat. Un lup nu are voie să pornească în cea mai friguroasă noapte polară în toiul furtunii la vânătoare fără să țină cont de vreme și riscând astfel să plătească un deget degerat pentru o masă. Ce-i drept, *e posibil* să intervină asemenea circumstanțe care să justifice chiar și un astfel de risc, de exemplu în cazul în care animalul de pradă e pe cale să moară de foame și trebuie să mizeze totul pe ultima carte pentru a supraviețui.

Faptul că principiile reciproc opuse ale răsplății și pedepsei, ale plăcerii și neplăcerii au într-adevăr rolul de a pune în balanță prețul care trebuie plătit și câștigul care e de așteptat reiese fără echivoc din aceea că intensitatea amândurora oscilează cu situația economică a organismului. Atunci când se întâmplă să

existe hrană în exces, capacitatea acesteia de a stârni interesul scade atât de mult, încât animalul nu e dispus să facă nici măcar câțiva pași pentru a o dobândi, cel mai mic stimul producător de neplăcere fiind de ajuns ca să blocheze apetența pentru mâncare. Totodată, capacitatea de adaptare a mecanismului plăcere–neplăcere al organismului face posibil ca la nevoie să fie plătit un preț exorbitant pentru atingerea unui scop vital.

Aparatul care e responsabil la aproape toate ființele superioare de această adaptare atât de importantă a comportamentului la schimbătoarea „stare a pieței“ prezintă anumite caracteristici fiziologice fundamentale comune aproape tuturor tipurilor de organizare neuro-senzorială cu același grad de complexitate. În primul rând, el e supus procesului foarte răspândit al obișnuirii sau al adaptării simțurilor. Aceasta înseamnă că fiecare combinație de stimuli care acționează de multe ori consecutiv își pierde treptat din efect, fără ca valoarea limită a reacției la alte situații de stimulare, chiar foarte asemănătoare, să se schimbe — ceea ce e esențial. În al doilea rând, mecanismul despre care discutăm mai posedă o însușire de asemenea larg răspândită, și anume inerția de reacție. Dacă apare, de exemplu, un dezechilibru în urma acțiunii unor stimuli care provoacă o neplăcere puternică, încetând apoi în mod brusc, sistemul nu se reîntoarce în starea de indiferență urmând o curbă atenuată, ci depășește această stare de repaus în sens opus, înregistrând încetarea neplăcerii ca pe o plăcere considerabilă. Se întâmplă ca în vechea glumă austriacă din popor: „Azi îi fac o bucurie câinelui meu. Îi trag o mamă de bătaie și apoi mă opresc.“

Aceste două însușiri fiziologice ale modului de organizare de tip plăcere–neplăcere sunt deosebit de importante în contextul tratatului de față, ele putând duce — alături de alte însușiri proprii ale sistemului — în condițiile de viață ale omului civilizat modern, la perturbări periculoase ale economiei plăcerii și neplăcerii. Din acest motiv mă voi opri puțin asupra acestor ultime însușiri înainte de a trece la analiza perturbărilor ce se pot ivi. Trebuie spus că ele derivă din condițiile ecologice care domneau în acea perioadă a istoriei filogenetice a omului în care s-a cristalizat — pe lângă multe alte programări ale comportamentului uman — mecanismul despre care discutăm. Pe atunci, viața omului era grea și plină de primejdii. Ca vânător și carnivor, el era în mod permanent dependent de hazardul care guverna dobândirea prăzii, fiind astfel aproape întotdeauna înfometat și sub semnul nesiguranței în privința hranei. Ca ființă tropicală ce pătrundea încetul cu încetul către latitudini temperate, el trebuie să fi suferit mult de pe urma climei și, luându-se în considerare faptul că armele sale primitive nu-l făceau nicidecum să fie superior marilor animale de pradă din vremea sa, e de presupus că trăia într-o stare permanentă de alarmă și teamă.

În aceste circumstanțe, multe lucruri pe care astăzi le considerăm „păcate“ sau le privim măcar cu dispreț reprezentau pe atunci o strategie corectă și chiar vitală de supraviețuire. A mânca în exces era o virtute, deoarece atunci când norocul îi aducea în cale drept pradă un animal mare, cel mai bun lucru pe care omul îl avea de făcut era să mănânce cât mai mult. Același lucru e valabil și în ceea ce privește lenea. Eforturile depuse pentru prinderea prăzii erau atât de mari,

încât se impunea limitarea energiei cheltuite la strictul necesar. Omul era înconjurat la tot pasul de primejdii atât de amenințătoare, încât asumarea oricărui risc inutil era o prostie iresponsabilă, o prudență vecină cu lașitatea reprezentând singura maximă valabilă după care omul trebuia să se ghideze. Pe scurt, la vremea când au fost programate marea majoritate a instinctelor pe care le purtăm și astăzi în noi, strămoșii noștri nu trebuiau să facă față „bărbătește“ ori „cavalerește“ vicisitudinilor existenței, înfruntarea unor greutăți aproape insurmontabile fiind pe atunci un fapt cotidian. Principiul dezvoltat filogenetic de către mecanismul plăcere–neplăcere și care prevedea evitarea primejdiilor inutile și a consumului de energie era astfel pe deplin justificat.

Consecințele dezastruoase la care a dus acest mecanism în condițiile de viață ale omului din civilizația contemporană se explică prin construcția sa filogenetică și prin cele două însușiri fiziologice fundamentale ale obișnuirii și inerției. Încă din vechime, înțelepții și-au dat seama că nu e nicidecum spre binele omului dacă acesta înregistrează un succes prea mare în tendința sa instinctivă de a obține plăcerea și de a evita neplăcerea. Oamenii vechilor culturi evoluate știau deja să evite orice situație de stimulare legată de senzația de neplăcere, expunându-se astfel la o periculoasă *moleșire* care a dus probabil nu de puține ori la dispariția unei culturi. Încă din negura vremurilor oamenii și-au dat seama că efectul unor situații aducătoare de plăcere poate fi sporit printr-un complex de stimuli abil folosiți, variația acestora prevenind atenuarea ce ar fi fost provocată de obișnuință. Această descoperire, pe care toate culturile superioare au fă-

cut-o, a dus la *păcat*, care nu a reprezentat însă nici pe departe o amenințare la fel de serioasă pentru o cultură ca astenizarea. Atâta vreme cât au existat oameni înțelepți care să gândească și să scrie, ei au predicat împotriva amândurora, cuprinși însă permanent de o emfază sporită împotriva păcatului.

Dezvoltarea tehnologiei moderne și înainte de toate a farmacologiei vine în întâmpinarea năzuinței general-umane de a evita neplăcerea, și aceasta la dimensiuni nemaiîntâlnite. „Confortul“ modern este perceput de noi ca ceva de la sine înțeles, astfel încât abia dacă ne mai dăm seama în ce măsură am devenit dependenți de el. Cea mai modestă menajeră s-ar revolta imediat dacă i s-ar oferi o cameră cu posibilitățile de încălzire, iluminare, dormit și spălat ce erau pe deplin satisfăcătoare pentru Goethe și chiar pentru ducesa Anna Amalie von Weimar. Când în urmă cu câțiva ani rețeaua de distribuție a curentului electric din New York a suferit o avarie care a durat câteva ore, mulți oameni au crezut în mod serios că a venit sfârșitul lumii. Chiar și aceia dintre noi care sunt convinși de avantajele vechilor vremuri și ale unei educații de tip spartan și-ar revizui opiniile dacă ar fi siliți să suporte un tratament chirurgical uzual acum 2000 de ani.

Prin stăpânirea progresivă a mediului înconjurător, omul a modificat „starea pieței“ din economia plăcerii și a neplăcerii în direcția unei sensibilizări crescânde față de orice situație de stimulare provocatoare de neplăcere și a unei atenuări corespunzătoare a receptării situațiilor provocatoare de plăcere. Din mai multe motive aceasta duce la consecințe nocive.

Intoleranța crescândă față de neplăcere — combinată cu forța de atracție scăzută a plăcerii — face

ca oamenii să-și piardă disponibilitatea de a investi munca grea în acțiuni care promit abia în viitor dobândirea unei plăceri. Ia astfel naștere o cerință de satisfacere *imediată* a tuturor dorințelor ce se ivesc. Din păcate, producătorii și întreprinderile comerciale vin în toate modurile posibile în întâmpinarea acestei nevoi de satisfacere imediată (*instant gratification*), fără ca vreun consumator să-și dea seama în ce măsură cumpărarea „avantajoasă" în rate duce de fapt la sclavie.

Din motive ușor de înțeles, tendința forțată de satisfacere imediată a instinctului sexual duce la urmări nefaste. Odată cu pierderea capacității de a urmări un țel mai îndepărtat dispar toate modurile comportamentale fin diferențiate ale pețitului și formării perechilor, atât cele instinctuale cât și cele programate cultural, așadar nu numai acelea care au luat naștere în decursul istoriei filogenetice în scopul menținerii cuplului, ci și normele de comportare specific umane care servesc unor funcții analoage în cadrul vieții culturale. A considera „animalică" această împerechere imediată ridicată la rangul de normă și proslăvită în atâtea filme din ziua de astăzi, care a ajuns să caracterizeze comportamentul uman actual, ar fi o eroare, deoarece așa ceva se întâmplă doar extrem de rar la animalele evoluate, dacă facem abstracție de animalele de casă, pe care omul le-a „dezvățat" de toate modurile comportamentale superior diferențiate ale formării perechilor pentru a le putea îmblânzi mai ușor.

Deoarece mecanismul economiei plăcere–neplăcere prezintă, după cum s-a mai spus, proprietatea inerției și astfel a formării contrastelor, năzuința exagerată de a evita cu orice preț cea mai mică neplăcere va duce în mod inevitabil la dispariția anumitor

forme ale plăcerii ce se bazează tocmai pe acțiunea contrastelor. Miezul plin de înțelepciune al vechii vorbe a lui Goethe din balada *Die Schatzgräber* că după săptămâni de trudă urmează sărbători fericite e pe cale să fie dat uitării. Înainte de toate, evitarea asiduă a oricărei neplăceri face imposibilă *bucuria*. Helmut Schulze a atras atenția asupra faptului că în mod ciudat termenul și conceptul de „Freude“ (bucurie) nu exista la Freud. Acesta cunoaște plăcerea de a savura, dar nu și bucuria. Schulze afirmă că atunci când ajungi transpirat și obosit, cu degete julite și dureri musculare într-un vârf de munte greu accesibil, nu simți probabil nici o plăcere la cumpăna dintre eforturile și pericolele urcușului și cele încă mai mari ale coborâșului, având în schimb parte de cea mai mare bucurie ce se poate imagina. Plăcerea de a savura mai poate fi în orice caz dobândită și fără a fi nevoie să se plătească în schimb prețul neplăcerii sub forma unei munci grele, însă nu același lucru se poate spune despre frumoasa scânteie divină a bucuriei. Intoleranța crescândă față de neplăcere, ce se înregistrează în zilele noastre, transformă oscilațiile profunde ale vieții umane, conforme cu firea lucrurilor, într-un plan nivelat artificial, manifestările copleșitoare ale simțurilor ce aveau amplitudini considerabile degenerând într-o vibrație abia perceptibilă, care face ca din lumini și umbre să nu mai rămână decât un cenușiu fără contur. Pe scurt, ea produce plictiseală de moarte.

Această „moarte termică emoțională“ pare să amenințe într-un mod cu totul special acele bucurii și suferințe ce decurg în mod necesar din relațiile noastre *sociale*, din legăturile noastre cu soții și copiii, cu părinții, rudele și prietenii. Ipoteza pe care Oskar

Heinroth a lansat-o în 1910, conform căreia „în cazul comportamentului nostru față de familie ori străini, în demersurile noastre pentru obținerea dragostei sau prieteniei cuiva, e vorba de procese pur înnăscute, având rădăcini cu mult mai vechi decât se credea în general“, a fost pe deplin confirmată de rezultatele moderne ale etologiei umane. Programarea genetică a tuturor acestor moduri comportamentale deosebit de complexe face ca ele să nu aducă numai bucurie, ci și multă suferință. „O greșeală foarte răspândită care induce în eroare mulți tineri este părerea că dragostea ar conduce întotdeauna doar la plăcere“, spune Wilhelm Busch. Cine vrea să evite suferința se sustrage unei părți esențiale a vieții umane. Această tendință vizibilă se alătură în mod periculos aceleia ce rezultă în urma suprapopulării, despre care am mai vorbit la p. 19 (*not to get involved*). Strădania anumitor grupuri culturale de a evita cu orice preț orice doliu și jelire duce la consecințe bizare și stranii în privința modului de a reacționa la moartea celor dragi. La mari părți ale populației nord-americane, moartea e refulată în sens freudian, nemaivorbindu-se de cel răposat, care dispare astfel deodată, fără să mai fie pomenit, ceea ce ar fi considerat ca o lipsă de tact, iar toată lumea se comportă ca și când el nu ar fi existat niciodată. Și mai cutremurătoare este minimalizarea morții, înfierată satiric de Evelyn Waugh în cartea sa *The Loved One*. Cadavrul e machiat în mod artistic și toți consideră că e de datoria lor să se arate încântați de aspectul său plăcut.

În comparație cu efectele distrugătoare asupra adevăratei firi a omului ce decurg din larg răspândita evitare a neplăcerii, strădaniile la fel de răspândite depuse

în vederea obținerii plăcerii par de-a dreptul inofensive. Aproape că s-ar putea spune că omul civilizat modern e prea nesângeros și blazat pentru a putea dezvolta un păcat marcant. Deoarece continua scădere a capacității de a trăi plăceri se datorează în cea mai mare parte obișnuirii cu situații de stimulare din ce în ce mai puternice, nu e de mirare că oamenii blazați sunt necontenit în căutarea unor situații *noi* de stimulare. Această „neofilie" afectează cam toate relațiile cu obiectele din mediul ambiant de care omul e în stare. Pentru cel care a căzut pradă bolii culturale despre care vorbim, o pereche de pantofi, un costum ori un automobil își pierd după un timp de posesie forța de atracție în mod perfect analog cu iubita, prietenul sau chiar patria. Atunci când se mută, mulți americani își vând obiectele din casă cu o ușurință surprinzătoare, pentru a-și cumpăra apoi altele noi. Un mijloc de a atrage clienții, la care se recurge tot timpul în reclamele diferitelor agenții turistice, este perspectiva unor „noi prietenii". La prima vedere poate părea paradoxal sau chiar cinic dacă voi afirma că regretul pe care îl resimțim atunci când aruncăm la gunoi o fidelă pereche de pantaloni vechi ori o bătrână pipă credincioasă are anumite rădăcini comune cu legăturile sociale prin care suntem uniți de prieteni umani. Dacă stau să mă gândesc ce sentimente m-au încercat atunci când m-am hotărât în cele din urmă să vând vechea noastră mașină de care se legau nenumărate amintiri din călătorii frumoase, îmi dau seama că ele semănau calitativ cu cele nutrite la despărțirea de un vechi prieten. Această reacție, care față de un obiect neînsuflețit este bineînțeles total deplasată, nu numai că este justificată în cazul unui animal superior, cum ar fi de pildă un câine, ci poate fi chiar un test pen-

tru bogăția ori sărăcia sufletească a unui om. M-am îndepărtat sufletește de mulți oameni care vorbeau astfel de câinele lor: „… și apoi ne-am mutat la oraș și a trebuit să-l dăm."

Neofilia reprezintă un fenomen deosebit de binevenit pentru marii producători și care poate fi astfel exploatat, datorită receptivității maselor la îndoctrinare, ce va fi discutată în capitolul VII, încât să ducă la câștiguri mercantile în stil mare. „Built-in obsoletion", adică „învechire inserată", iată principiul care joacă un rol foarte important în moda vestimentară, precum și în cea a automobilelor.

Să luăm în considerare la sfârșitul acestui capitol posibilitățile de combatere a moleșirii și a morții termice a simțurilor prin mijloace terapeutice. Pe cât de ușor de înțeles sunt cauzele lor, pe atât sunt de greu de înlăturat. Ceea ce lipsește este de bună seamă un *obstacol natural,* a cărui depășire să-l călească pe om, obligându-l la toleranță față de neplăcere și dăruindu-i în caz de succes bucuria reușitei. Marea dificultate constă în faptul că acest obstacol trebuie să fie, după cum am mai spus, unul natural. Învingerea unor greutăți artificial construite ale vieții nu dă nici o satisfacție. Kurt Hahn a obținut mari succese terapeutice însărcinând tineri plictisiți și blazați cu salvarea celor pe cale să se înece în zonele de coastă. În asemenea situații de afirmare, ce implică nemijlocit straturile adânci ale personalității, mulți dintre cei tratați și-au aflat vindecarea. Metode analoage a aplicat și Helmut Schulze, care și-a adus pacienții în situații profund periculoase, în „situații limită", cum le numește el, ce-i pun pe cei moleșiți într-un mod atât de serios și de dur față-n față cu viața, încât, exprimat mai vulgar, le piere nebunia. În ciuda succesului pe

care l-au înregistrat, terapiile dezvoltate în mod independent de Hahn și Schulze nu pot aduce o soluție generală a problemei, deoarece e imposibil să se aranjeze un număr suficient de naufragii artificiale pentru a le da sentimentul afirmării proprii tuturor celor care au nevoie de el, după cum e imposibil și ca toți aceștia să fie îmbarcați în planoare și speriați într-atât încât să-și dea seama cât de frumoasă e de fapt viața. În mod ciudat, un posibil model al unei vindecări de durată apare în cazurile deloc rare în care plictiseala morții termice emoționale duce la o încercare de sinucidere ce lasă urme definitive mai mult sau mai puțin grave. Un experimentat profesor de nevăzători din Viena mi-a povestit cu mulți ani în urmă că tinerii care își răpesc singuri lumina ochilor trăgându-și un glonte în tâmplă cu intenția de a se sinucide nu mai recurg niciodată la o a doua încercare. Nu numai că ei continuă să trăiască, dar se și maturizează în mod ciudat, devenind oameni echilibrați, ba chiar fericiți. Ceva similar s-a întâmplat în cazul unei doamne, care, pe când mai era încă fetiță, și-a rupt coloana aruncându-se de la fereastră în intenția de a se sinucide, ducând apoi cu toată paraplegia o viață demnă și fericită. Fără îndoială că a fost vorba de crearea unui obstacol greu de depășit care a făcut ca pentru toți acești tineri disperați din plictiseală viața să merite din nou să fie trăită.

Nu ducem lipsă de obstacole pe care trebuie să le depășim pentru a evita pieirea omenirii, și depășirea acestor obstacole e fără îndoială îndeajuns de dificilă spre a se asigura situații de afirmare satisfăcătoare pentru fiecare dintre noi. Rolul educației e ca aceste obstacole să le fie cunoscute tuturor oamenilor.

VI
Decăderea genetică

Apariția și, mai mult, dăinuirea acelor moduri de comportare socială care aduc pe de o parte foloase comunității, dăunând însă pe de altă parte individului, reprezintă — după cum a demonstrat de curând Norbert Bischof — o grea problemă pentru orice încercare de explicare pe baza principiilor mutației și selecției. Chiar dacă procesele de selecție a grupelor, care nu sunt atât de ușor de înțeles și asupra cărora nu doresc să insist aici, ar putea explica apariția modurilor de comportare „altruiste", sistemul social ce ia naștere în acest fel va fi totuși în mod necesar *labil*. Dacă, de pildă, în cazul stăncuței, *coloeus monedula L.*, a apărut o reacție de apărare, prin care fiecare individ intervine cu un curaj extraordinar pentru salvarea unui alt exemplar din aceeași specie încolțit de un animal de pradă, nu e greu să ne dăm seama din ce motive un grup ai cărui membri dețin acest mod de comportare are șanse de supraviețuire mai mari decât unul nevoit să se lipsească de el. Ce împiedică însă apariția *în interiorul grupului* a unor indivizi lipsiți de reacția de apărare a camarazilor? Trebuie să ne așteptăm întotdeauna la mutații ce duc la dispariția unor însușiri, ele producându-se aproape inevitabil mai devreme ori mai târziu. Dacă ele se referă la comportamentul altruist de care am vorbit, ele trebuie să însemne

pentru cel vizat un avantaj al selecției din care presupunem că apărarea celui la fel cu el este periculoasă. Așadar, mai devreme sau mai târziu „elementele asociale“ care parazitează în cadrul modurilor de comportare socială ale membrilor încă normali ai societății ar trebui să penetreze societatea. Bineînțeles, acest lucru e valabil numai pentru acele animale sociale la care funcțiile reproducerii și muncii sociale nu sunt împărțite între indivizi diferiți, după cum se întâmplă în cazul insectelor care trăiesc în colonii. La ele, problemele schițate aici nu există, și poate că aceasta constituie motivul faptului că „altruismul“ soldaților și lucrătorilor a putut lua forme atât de radicale în rândul acestor animale.

Nu știm ce împiedică penetrarea societății de către paraziți sociali în cazul animalelor vertebrate sociale. De altfel, e greu să ne închipuim că o stăncuță ar putea lua atitudine în fața „lașității“ unui tovarăș social care nu participă la reacția de apărare a unui camarad. „Luarea unei atitudini“ față de o comportare asocială e un fapt cunoscut numai la un nivel de integrare relativ inferior precum și la cel mai înalt nivel de integrare a sistemelor vii, adică la nivelul „statului“ celular și la cel al societății umane. Imunologii au descoperit faptul extrem de interesant că există o legătură strânsă între capacitatea de formare a anticorpilor și pericolul apariției unor tumori maligne. Se poate chiar afirma că formarea substanțelor specifice de apărare a putut fi „inventată“ numai în condițiile unei presiuni selective exercitate în cazul organismelor cu viață lungă și, înainte de toate, în cazul organismelor cu o perioadă de creștere mare, de către pericolul permanent ca în urma nenumăratelor

diviziuni celulare prin așa-numita mutație ramificată să ia naștere periculoase forme celulare „asociale“. La nevertebrate nu există nici tumori maligne și nici formare de anticorpi, aceste fenomene apărând brusc în lanțul ființelor vii odată cu primele vertebrate, peștii ciclostomi, printre care se numără de exemplu mreana cu nouă ochi. Probabil că am muri cu toții la o vârstă fragedă în urma tumorilor maligne dacă organismul nostru nu ar fi dezvoltat sub forma reacțiilor sale imunitare un fel de „poliție celulară“ care oprește la timp buruienile asociale.

La om, un membru normal al societății prezintă moduri de reacție specifice într-un grad înalt, prin care el răspunde unui comportament asocial. Noi, oamenii, „ne revoltăm“, și până și cel mai blând intervine cu fapta dacă e martorul maltratării unui copil sau al violării unei femei. O analiză comparată a structurii dreptului la diferite culturi scoate la iveală o corespondență ce merge până în detalii și care nu se poate explica prin considerente cultural-istorice. Goethe spunea: „De dreptul care s-a născut cu noi, de acela nu e vorba, din păcate, niciodată.“ Credința în existența unui drept natural independent de vreo legislație determinată cultural e însă legată fără îndoială încă din vechime de părerea că acest drept ar fi de origine supranaturală, nemijlocit divină.

Printr-un ciudat concurs de împrejurări, în ziua când m-am apucat să scriu capitolul de față am primit de la Peter H. Sand, cercetător al dreptului comparat, o scrisoare din care citez: „Din ce în ce mai mult, analizele noi ale dreptului comparat se preocupă de *asemănările* structurale dintre diferite sisteme juridice ale lumii (după cum e cazul, de exemplu, într-un re-

cent publicat proiect de echipă al Universității Cornell, «Common Core of Legal Systems»). Pentru corespondențele într-adevăr relativ numeroase s-au dat până acum trei explicații mai importante: una dintr-o perspectivă metafizică asupra dreptului natural (corespunzând vitaliștilor din științele naturii), una istorică (schimbul de idei prin difuzie și prin contactul dintre diferitele sisteme juridice, ceea ce înseamnă deci un comportament însușit prin imitație) și una ecologică (adaptarea la condițiile de mediu, respectiv infrastructură, altfel spus, un mod de comportare însușit prin experiența comună). De curând, la acestea se adaugă și o explicație *psihologică* a «simțului comun al dreptului» (noțiune de instinct!) din experiențe tipice ale copilăriei, explicație ce se revendică în mod direct de la Freud (l-aș numi în primul rând pe prof. Albert Ehrenzweig din Berkeley cu «jurisprudența psihanalitică»). Această orientare nouă se remarcă în esență prin conștientizarea faptului că, pornind de la fenomenul social de «drept», ea ajunge la structuri individuale, pe când în teoria tradițională a dreptului se întâmplă invers. Consider însă regretabil faptul că se pune mereu accent pe modurile de comportare *însușite*, pierzându-se din vedere posibile moduri de comportare *înnăscute* în domeniul dreptului. După lectura tratatelor dumneavoastră complete (în parte greu de rumegat pentru un jurist) sunt ferm convins de faptul că în ceea ce privește acest misterios «simț al dreptului» (termen care, de altfel, apare cu mult timp în urmă în teoria dreptului, dar fără vreo explicație) e vorba în mare măsură de moduri de comportare tipice înnăscute."

Sunt întru totul de acord cu acest punct de vedere, fiind însă totodată pe deplin conștient de marile

dificultăți care survin în aducerea unei dovezi necesare în acest sens, dificultăți la care face referire și domnul prof. Sand în scrisoarea sa. Dar indiferent de ce ne va aduce în viitor cercetarea în domeniul surselor filogenetice și ale istoriei culturii, putem considera ca un fapt științific că specia *homo sapiens* dispune de un sistem într-un înalt grad diferențiat al modurilor de comportare, care servește, în mod perfect analog cu sistemul de formare a anticorpilor în statul celular, la eliminarea paraziților dăunători comunității.

Și în criminologia modernă se pune întrebarea ce laturi ale comportamentului criminal se bazează pe dispariții genetice ale unor moduri de comportare și inhibiții înnăscute și ce laturi pot fi explicate prin perturbări în transmiterea culturală a normelor sociale. Numai că aici răspunsul la această întrebare, deși la fel de dificil, prezintă o importanță practică mult mai mare decât în știința juridică. Dreptul rămâne drept, el trebuind respectat indiferent dacă structura sa e determinată de o evoluție filogenetică ori culturală. La judecarea unui criminal, întrebarea dacă defectul său e determinat genetic ori educațional e foarte importantă pentru perspectivele de a-l reintegra în societate. Ce-i drept, e posibil ca aberațiile genetice să poată fi corectate printr-un antrenament cu un scop precis, așa cum după afirmațiile lui Kretschmer e posibil ca multe persoane excesiv de suple să dobândească printr-o gimnastică făcută cu o consecvență de-a dreptul schizotimă în mod secundar o musculatură cu adevărat atletică. Dacă tot ceea ce este programat filogenetic nu ar putea fi influențat *ipso facto* prin învățare și educație, atunci omul ar fi o minge iresponsabilă în bătaia pornirilor sale instinctive. Întreaga con-

viețuire culturală pornește de la premisa că omul învață să-și stăpânească instinctele, toate predicile ascezei având tocmai acest sâmbure de adevăr. Dar dominația pe care rațiunea și responsabilitatea o exercită nu are o forță nelimitată. La omul sănătos, ea se limitează să-l încadreze în societatea culturală. Cel sănătos sufletește și psihopatul — pentru a reveni la vechea mea parabolă — nu se deosebesc între ei mai mult decât un om cu un defect compensat al inimii și un om cu un defect necompensat al inimii. Așa cum a spus-o foarte bine Arnold Gehlen, omul e prin natura sa, adică prin filogeneza sa, o ființă culturală. Cu alte cuvinte, pornirile sale instinctive și stăpânirea lor responsabilă, cultural determinată, formează *un* sistem, în care funcțiile celor două subsisteme se află în perfectă rezonanță. Un dezechilibru cât de mic duce la o perturbare, acest lucru întâmplându-se mai ușor decât și-ar închipui marea majoritate a oamenilor, care înclină să creadă în atotputernicia rațiunii umane și a învățării. Dar dimensiunile compensării pe care omul o realizează exersându-și dominația asupra propriilor porniri sunt din păcate reduse.

Înainte de toate, criminologia știe prea bine cât de reduse sunt perspectivele de a face din așa-numitele persoane cu deficiență afectivă oameni sociali. Acest lucru este valabil în egală măsură pentru cei născuți cu deficiență afectivă și pentru acei nefericiți care s-au ales cu aproximativ aceleași perturbări, în urma unei educații defectuoase, îndeosebi prin *Hospitalisation*[1] (René Spitz). Un contact social personal insuficient cu mama în timpul celei dintâi perioade a copilăriei

[1] Dereglare ireversibilă din perioada fragedei copilării (*n.t.*).

duce — în cel mai bun caz — la incapacitatea de a realiza legături sociale, incapacitate ce se manifestă din punct de vedere simptomatic foarte asemănător cu deficiența afectivă înnăscută. Așadar, nu toate defectele înnăscute sunt incurabile, după cum există defecte dobândite care sunt incurabile; vechiul principiu al medicului, care spune că „e mai bine să previi decât să vindeci“ e valabil și pentru perturbări sufletești.

Credința în atotputernicia reacției determinate se face vinovată în mare măsură de anumite sentințe judecătorești bizare. F. Hacker relatează în prelegerile sale de la Clinica Menning din Topeka, Kansas, despre un caz în care un tânăr ucigaș e eliberat dintr-o clinică după un tratament psihoterapeutic în urma căruia e considerat „vindecat“, pentru a săvârși apoi la scurt timp o nouă crimă. A fost nevoie ca acest lucru să se repete de patru ori, societatea umană, democratică și behavioristică ajungând la concluzia că ucigașul reprezintă un pericol public abia după ce acesta și-a răpus cea de-a patra victimă.

Acești patru morți reprezintă o pagubă mică în comparație cu atitudinea opiniei publice actuale față de fenomenul infracțional în ansamblu. Convingerea că toți oamenii s-ar naște egali și că toate cusururile morale ale infractorului s-ar datora păcatelor comise de cei care l-au educat a devenit o adevărată religie, ducând la distrugerea oricărui simț natural al dreptului, mai ales la cei care suferă mutații în plan etic și se consideră, plini de autocompătimire, victime ale societății. Un ziar austriac a prezentat de curând următoarea știre de senzație: „Frica de părinți îl împinge pe un tânăr de șaptesprezece ani la crimă.“ El o violase pe

sora sa în vârstă de zece ani, strangulând-o apoi în urma amenințării acesteia de a spune totul părinților. În înlănțuirea complexă de efecte, părinții își vor fi avut măcar întru câtva partea lor de vină, dar cu siguranță nu prin aceea că i-au insuflat băiatului prea multă teamă.

Aceste extreme în mod evident patologice ale formării opiniilor pot fi înțelese abia atunci când știm că ea este o funcție a acelor sisteme de reglare care tind spre *oscilații*. Opinia publică manifestă *inerție*, reacționând abia după mulți „timpi morți" la acțiunea unor factori noi; totodată, ei îi plac simplificările grosiere, ce reprezintă de multe ori exagerări ale unor stări de fapt. De aceea, opoziția care ia atitudine critică față de o opinie publică este aproape întotdeauna în drept. Dar ea ocupă în noianul curentelor de opinie poziții extreme, pe care nu le-ar fi adoptat niciodată dacă nu și-ar fi propus să compenseze opinia opusă. Dacă opinia care până în acel moment fusese dominantă pierde masiv teren, ceea ce îndeobște se întâmplă în mod brusc, ea pendulează către poziția extremă, la fel de exagerată, pe care se situase până atunci opoziția.

Actuala imagine deformată a unei democrații liberale se află la punctul culminant al unei oscilații. La polul opus, unde pendulul s-a găsit nu cu mult timp în urmă, stau Eichmann și Auschwitz, eutanasia, ura de rasă, genocidul și linșajul. Trebuie să ne fie clar faptul că, dacă se va întâmpla vreodată ca pendulul să ajungă în stare de echilibru, capetele sale vor arăta amândouă *valori adevărate*: la „stânga" valoarea afirmării libere a individului, iar la dreapta valoarea sănătății sociale și culturale. Inumane devin numai excesele în *ambele* sensuri. Oscilația continuă,

în America profilându-se deja pericolul ca în urma revoltei pe deplin îndreptățite în sine, dar lipsite de măsură, a tinerilor și a negrilor, să li se dea elementelor de extremă dreaptă mult doritul prilej pentru a predica animate de vechea lipsă de măsură, de care nu pot fi dezvățate, revenirea în forță la polul opus. Cel mai rău lucru îl reprezintă însă faptul că aceste oscilații ideologice, pe lângă faptul că nu sunt cu nimic atenuate, prezintă o tendință periculoasă de a deveni, amplificându-se, „catastrofe de reglare". Este de datoria oamenilor de știință să găsească de urgență măsurile necesare pentru *atenuarea* acestei oscilații diavolești.

Faptul că și aici cerința de a-l trata cu omenie pe individul luat în parte se află în contradicție cu interesele omenirii reprezintă una dintre aporiile omenirii civilizate. Compasiunea noastră față de cel situat din cauza unor perturbări comportamentale la marginea societății, fiind marcat de o deficiență ce poate fi cauzată la fel de bine de o dereglare ireversibilă din perioada fragedei copilării (*Hospitalisation*) ori de o lacună genetică, împiedică protejarea celui normal din punct de vedere comportamental. Cum încerci să împarți oamenii în persoane normale și persoane cu deficiențe, ești suspectat că pledezi pentru camera de gazare.

Fără îndoială că „misteriosul simț al dreptului", de care vorbește P. H. Sand, este un sistem de reacții determinate în mod genetic și care ne fac să acționăm împotriva comportamentului asocial al unor indivizi din aceeași specie. Ele indică melodia de bază, invariabilă în perioade istorice, pe baza căreia au fost compuse diferitele sisteme morale și de drept ale culturilor în parte, ce au luat naștere în mod indepen-

dent unul de altul. Nu încape nici o îndoială că probabilitatea unor erori crase ale acestui simț nereflectat al dreptului este la fel de mare ca la oricare alt mod instinctiv de a reacționa. Cel care, aparținând unei culturi străine, „face gafe“ (tăind, de pildă, un palmier sfânt, după cum li s-a întâmplat participanților la prima expediție germană în Noua Guinee) va fi ucis cu același simț autosuficient al dreptății ca un membru oarecare al societății ce săvârșește, chiar fără vină, o crimă împotriva tabuurilor culturii. Acel „mobbing“, care duce atât de ușor la justiția prin linșaj, este într-adevăr unul dintre modurile comportamentale cele mai inumane la care oamenii moderni normali ajung să recurgă. El se face vinovat de toate atrocitățile comise împotriva „barbarilor“ din afară precum și împotriva minorităților din sânul propriei societăți, accentuând înclinația spre o pseudoformare a speciilor în sensul lui Erikson și aflându-se la baza multor fenomene de proiecție pe care psihologia socială le cunoaște prea bine, printre care se află și căutarea tipică a „țapului ispășitor“ pentru propriul eșec și multe alte impulsuri extrem de periculoase și de imorale, care — neputând fi diferențiate de către cineva lipsit de exercițiu — converg în acel simț global al dreptului.

Totuși acesta e la fel de indispensabil pentru angrenajul modurilor noastre de comportare socială cum este glanda tiroidă pentru hormoni, iar tendința perfect vizibilă din zilele noastre de a-l condamna în întregime și de a-l anihila e în aceeași măsură greșită ca încercarea de a vindeca boala lui Basedow prin extirparea totală a tiroidei. Eliminarea simțului natural al dreptului prin tendința actuală către toleranță abso-

lută e întărită în acțiunea ei periculoasă de doctrina pseudodemocratică, ce afirmă că întregul comportament uman ar fi însușit prin învățare. Multe aspecte din comportamentul nostru benefic ori dăunător societății reprezintă o binecuvântare ori un blestem al unei amprente puse încă din cea mai fragedă copilărie de niște părinți mai mult sau mai puțin înțelegători, responsabili și înainte de toate sănătoși din punct de vedere emoțional. Altele, nu mai puțin numeroase, sunt determinate genetic. Știm că marele imperativ al întrebării responsabile și categorice nu poate compensa decât în foarte mică măsură neajunsurile din cadrul comportamentului social, dobândite prin educație ori pe cale genetică.

Dacă ai învățat să gândești biologic, cunoscând la fel de bine puterea pornirilor instinctive și relativa insuficiență a oricărei morale responsabile și a tuturor principiilor bune, și dacă pe deasupra știi să privești perturbările comportamentului social dintr-o perspectivă psihiatrică a psihologiilor abisale, ajungi să nu mai condamni „delincvenții“ cu acea mânie justițiară specifică naivului cu sentimente puternice. Cel afectat de o perturbare funcțională va fi atunci privit mai degrabă ca un bolnav vrednic de compasiune și nu ca un om rău posedat de Satana, lucru altminteri perfect posibil din punct de vedere teoretic. Dacă însă la această din urmă poziție îndreptățită se adaugă credința eronată a doctrinei pseudodemocratice că, fiind structurat prin condiționare, orice comportament uman poate fi transformat și corectat în mod nelimitat prin procedeul condiționării, se ajunge la o păcătuire gravă împotriva comunității umane.

Spre a ne da seama de pericolele ce iau naștere pentru omenire în urma dispariției pe cale genetică a unor

instincte este nevoie să înțelegem că în condițiile vieții civilizate moderne nu există nici un factor care să acționeze în sensul realizării unei selecții pentru simplul motiv că așa se cuvine, excepție făcând poate numai simțul nostru înnăscut pentru valoarea bunei-cuviințe. În cadrul întrecerii economice pe care o trăiește cultura occidentală, împotriva acestei valori se manifestă fără îndoială un criteriu negativ de selecție! Din fericire, progresul economic nu este corelat în mod necesar cu rata de reproducere.

Faptul că nu ne putem dispensa de morală este ilustrat foarte bine de o veche glumă evreiască: Un miliardar vine la un șadhen (agent matrimonial), lăsând să se înțeleagă că ar vrea să se căsătorească. Plin de zel, șadhenul începe de îndată să ridice în slăvi o fată nespus de frumoasă, ce ajunsese de trei ori la rând Miss America, dar bogătașul dă din cap: „Frumos sunt și eu." Cu prezența de spirit caracteristică profesiei sale, șadhenul se apucă imediat să laude o altă partidă interesantă, ce dispunea de o zestre de mai multe miliarde de dolari. „Nu-mi trebuie", spuse bogătașul, „sunt și eu destul de bogat." Imediat șadhenul trece la un al treilea registru, aducând vorba de o tânără care la 21 de ani era conferențiar în matematică, ocupând în prezent, la numai 24 de ani, postul de profesor titular la catedra de Informatică a MIT. „Nu-mi trebuie soție deșteaptă", spune miliardarul cu dispreț, „deștept sunt și eu." La care șadhenul strigă disperat: „Pentru numele lui Dumnezeu, ce fel de soție doriți?" „Una *cuviincioasă*", îi răspunde bogătașul.

Știm de la animalele noastre de casă și chiar de la animalele sălbatice care s-au înmulțit în captivitate cât de repede se degradează modurile de comportare

socială în cazul dispariției selecției specifice. La anumite specii de pești care-și îngrijesc puii, înmulțirea artificială a dus numai în decursul câtorva generații la asemenea perturbări genetice ale capacității de a-și îngriji puii, încât abia dacă se mai găsea o pereche în stare să o facă așa cum trebuie. În mod ciudat analog cu degradarea normelor de comportare socială determinate cultural (p. 71 și urm.), și în această privință mecanismele cele mai diferențiate, cele care au parcurs doar o scurtă evoluție istorică, par a fi deosebit de predispuse la această perturbare. Vechile instincte atât de răspândite, cum ar fi instinctul de a mânca și instinctul sexual, manifestă adesea o tendință spre hipertrofiere, dar trebuie luat în considerare aici faptul că, atunci când îmblânzește un animal, omul încurajează în mod selectiv lăcomia acestuia de a mânca și pornirea către împerechere, ambele făcute la întâmplare, fără alegere, căutând în schimb să elimine pornirile agresive și de evadare, pe care el le consideră dăunătoare.

Privit în mare, animalul de casă e într-adevăr o caricatură răutăcioasă a stăpânului său. Într-o lucrare mai veche (1954) am arătat că receptarea noastră estetică a valorilor prezintă legături vizibile cu acele transformări corporale ce se manifestă în mod regulat în cazul îmblânzirii animalelor. Atrofia musculară, depunerea stratului adipos în zona burții, scurtarea bazei craniene și a extremităților sunt semne tipice ale domesticirii, fiind considerate în general neplăcute atât în cazul animalului cât și în cel al omului, opusul lor făcându-l în schimb pe proprietar să apară drept „nobil“. În mod perfect analog decurge și aprecierea noastră, bazată pe simțuri, a caracteristicilor comportamentale distruse ori măcar periclitate prin

domesticire: dragostea maternă, acționarea cu altruism și curaj pentru familie și societate sunt în aceeași măsură norme comportamentale programate instinctiv ca și mâncatul și împerecherea, dar noi le resimțim în mod clar ca fiind mai bune și mai nobile.

În tratatele amintite am ilustrat în mod amănunțit ce legături strânse există între periclitarea anumitor caracteristici prin domesticire și prin felul în care le apreciem datorită simțului nostru etic și estetic. Corelarea este prea evidentă pentru a fi o întâmplare, singura explicație posibilă constând în supoziția că judecățile noastre de valoare s-ar baza pe anumite mecanisme implementate având scopul de a pune o barieră în calea unor fenomene de degradare bine precizate care ar amenința omenirea. Se prea poate ca și simțul dreptului să se bazeze pe o structură programată filogenetic, a cărei funcție să fie contracararea penetrării societății de către indivizi asociali.

Un sindrom al mutațiilor genetice care a apărut fără nici o îndoială în mod analog și din aceleași cauze la om și la animalele sale de casă este combinația ciudată între precocitatea sexuală și întinerirea permanentă. Cu mult timp în urmă, Bolk a arătat că, prin foarte multe caracteristici corporale, omul seamănă mult mai mult cu formele tinere ale celor mai apropiate rude zoologice ale sale decât cu animalele adulte. Rămânerea permanentă într-o stare de tinerețe e denumită îndeobște în biologie neotenie. L. Bolk (1926) atrage atenția asupra acestui fenomen în cazul omului, punând însă un accent deosebit pe încetinirea ontogenezei umane și vorbind de cele mai multe ori de retardare. Ontogeneza corpului uman prezintă aspecte similare cu cea a comportamentului său. Așa cum am încer-

cat să subliniez (1943), curiozitatea jucăușă de a cerceta a omului, care se menține până la vârste înaintate, deschiderea sa față de tot ce există pe lume reprezintă, după cum a arătat Arnold Gehlen (1940), o caracteristică persistentă a tinereții.

Caracterul copilăros constituie una dintre cele mai importante, indispensabile și în cel mai nobil sens al cuvântului umane însușiri ale omului. „Omul e pe deplin om doar atunci când se joacă", spune Friedrich Schiller. „În omul adevărat se ascunde un copil ce vrea să se joace", spune Nietzsche. Soția mea m-a întrebat: „Cum adică se ascunde?" La câteva minute după ce am făcut cunoștință, Otto Hahn m-a întrebat: „Spuneți-mi, sunteți cumva copilăros? Sper să nu mă înțelegeți greșit!"

Însușirile copilărești se numără fără nici o îndoială printre premisele devenirii umane. Se pune însă întrebarea dacă întoarcerea programată genetic a omului la copilărie nu e pe cale să ia proporții ce pot avea consecințe nocive. Am arătat deja la p. 39 și urm. că fenomenul intoleranței la neplăcere și cel al nivelării simțurilor pot genera un comportament infantil. E foarte probabil ca la aceste procese determinate genetic să se adauge altele, determinate cultural. Cerința fremătătoare de satisfacere imediată a simțurilor, lipsa oricărei responsabilități și a oricărui scrupul față de sentimentele altora sunt tipice pentru copiii mici, fiind în cazul lor perfect scuzabile. Munca susținută în vederea unui scop îndepărtat, responsabilitatea acțiunilor proprii și manifestarea grijii chiar față de cei mai puțin apropiați sunt norme de comportare ce-l caracterizează pe omul *matur*.

De *imaturitate* vorbesc cercetătorii cancerului atunci când vor să caracterizeze una dintre însușirile

fundamentale ale tumorii maligne. Dacă o celulă pierde toate acele însușiri ce fac din ea parte și verigă a unui anumit țesut uman, a epidermei, a epiteliului intestinului ori a glandei mamare, ea „regresează“ în mod necesar către o stare ce corespunde unei faze mai timpurii din istoria filogenetică sau individuală, altfel spus, ea se va comporta ca un organism unicelular sau ca o celulă embrionară, începând să se dividă fără menajamente în ceea ce privește corpul ca întreg. Cu cât regresia merge mai departe, cu cât țesutul nou format se deosebește mai mult de un țesut normal, cu atât mai avansată va fi tumoarea malignă. Un papilom, care, oricum, prezintă încă multe însușiri ale epidermei normale, fiind totuși un neg care a crescut pe suprafața ei, e o tumoare benignă, un sarcom în schimb, care e alcătuit dintr-o serie de celule mezoderme total nediferențiate, e o tumoare malignă. Creșterea nefastă a tumorilor maligne se bazează, după cum s-a sugerat deja, pe faptul că anumite măsuri de apărare, prin care organismul contracarează de obicei apariția unor celule „asociale“, nu sunt eficiente sau sunt anihilate de către celulele tumorii. Dacă țesutul înconjurător va considera însă tumoarea ca fiind la fel cu el și o va hrăni în consecință, tumoarea ar putea crește și s-ar putea infiltra din ce în ce mai mult, provocând moartea organismului.

Putem duce mai departe aici analogia pe care am descris-o deja mai sus. Un om lipsit de norme de comportare socială matură, care va rămâne astfel într-o stare infantilă, devine în mod necesar un parazit al societății. I se pare firesc să beneficieze în continuare de grija adulților, grijă ce i se cuvine doar copilului. *Süddeutsche Zeitung* a relatat de curând despre un

tânăr care și-a ucis bunica pentru a face rost de câteva mărci necesare vizionării unui film. El se justifica repetând cu îndărătnicie că i-ar fi *spus* bunicii că avea nevoie de bani pentru cinema. Desigur că acest om era debil mintal într-o fază gravă.

Nenumărați tineri privesc cu dușmănie ordinea socială actuală și astfel și pe părinții lor. Faptul că în ciuda acestei atitudini ei consideră de la sine înțeles să fie susținuți de această societate și de acești părinți dovedește infantilitatea lor nereflectată.

Dacă fenomenul creșterii infantilității și criminalității în rândul tinerilor, ce caracterizează omul ca produs al civilizației, se bazează într-adevăr, așa cum mă tem, pe fenomene de decădere genetică, ne aflăm într-o situație extrem de periculoasă. Sentimentul care ne dictează să acordăm o înaltă apreciere la ceea ce e bun și cuviincios este mai mult ca sigur unicul factor care mai acționează astăzi cât de cât eficient în mod selectiv în sensul combaterii fenomenului de degradare a comportamentului social. Chiar și versatul afacerist din bancul nostru dorea să se însoare cu o fată cuviincioasă! Tot ceea ce am discutat în capitolele anterioare, suprapopularea, concurența comercială, distrugerea mediului înconjurător natural și înstrăinarea de armonia sa demnă de venerație, dispariția, prin moleșire, a capacității de a avea sentimente puternice, toate acestea, așadar, sunt de natură să-l lipsească pe omul modern de orice discernământ între bine și rău. La acești factori se adaugă și disculparea asocialului, la care ne obligă înțelegerea temeiurilor genetice și psihologice ale comportamentului său dereglat.

Trebuie să învățăm să punem de acord omenia plină de înțelegere față de individ și grija față de necesi-

tățile comunității umane. Individul luat în parte, afectat de dispariția unor moduri de comportare socială și totodată de pierderea capacității de a nutri sentimentele ce le însoțeau, e într-adevăr un biet bolnav care merită întreaga noastră compasiune. Această dispariție reprezintă însă *răul pur și simplu*. Ea nu e numai o negare și anihilare a procesului de creație prin care animalul a devenit om, ci un lucru mult mai rău și cutremurător. Într-un mod cu totul misterios, perturbarea comportării morale duce adesea nu numai la o simplă dispariție a tot ceea ce resimțim ca fiind bun și cuviincios, ci generează chiar o dușmănie activă împotriva acestor valori. Tocmai datorită acestui fenomen, multe religii cred în existența unui dușman și oponent al lui Dumnezeu. Dacă privim cu atenție tot ceea ce se întâmplă la ora actuală în lume, nu-l putem contrazice pe un credincios care afirmă că a venit Anticristul.

Fără îndoială că prin degradarea comportamentului social determinat pe cale genetică ne amenință într-un mod extrem de urât Apocalipsa. Dar acest pericol nu este la fel de grav ca altele, precum cel al suprapopulării ori cercul vicios al întrecerii comerciale, fenomene care nu pot fi combătute decât prin măsuri radicale, presupunând cel puțin o revalorizare educativă a tuturor pseudovalorilor venerate în ziua de azi. Pentru a împiedica decăderea genetică a omenirii e de ajuns să ne gândim la vechea înțelepciune ce răzbate într-un mod clasic din bancul evreiesc pe care l-am citat mai sus. E de ajuns ca atunci când ne alegem perechea să nu uităm o cerință simplă și care se înțelege de la sine: Cuviincioasă să fie fata, și el la fel.

Înainte de a trece la capitolul următor, în care voi trata pericolul pierderii tradițiilor din cauza revoltei prea radicale a tinerilor, doresc să previn o eventuală înțelegere greșită. Tot ce am spus până acum despre consecințele primejdioase ale creșterii continue a infantilității, în special în ceea ce privește dispariția sentimentului de responsabilitate și a receptării valorilor, se referă la criminalitatea crescândă în rândul tinerilor și nicidecum revolta tineretului din zilele noastre, revoltă ce se întinde în întreaga lume. Pe cât de energic voi combate în cele ce urmează periculoasele greșeli la care se dedă tineretul, pe atât de clar vreau să precizez aici că el nu suferă în nici un caz de vreo lipsă a capacității de a simți moral și social și cu atât mai puțin a receptării valorilor. Dimpotrivă: tinerii își dau seama perfect nu numai de faptul că e ceva putred în Danemarca, ci și de faptul că sunt multe lucruri putrede în state cu mult mai mari.

VII
Sfărâmarea tradiției

Dezvoltarea unei culturi prezintă câteva analogii interesante cu dezvoltarea filogenetică a speciilor. *Tradiția cumulativă*, care se află la baza oricărei culturi, pornește de la performanțe noi în esența lor, ce nu apar la nici o specie de animal, și anume întâi de toate de la gândirea conceptuală și limbajul cuvintelor, care, datorită capacității de formare liberă a simbolurilor, deschid omului posibilități nemaiîntâlnite de lărgire și transmitere a cunoștințelor dobândite individual. Această „moștenire a însușirilor dobândite“ ce apare în modul arătat reprezintă, la rându-i, motivul pentru care evoluția istorică a unei culturi se desfășoară mult mai repede decât filogeneza unei specii, mărimea raportului dintre cele două viteze atingând puteri de ordinul zecilor.

Atât procedeul prin care o cultură dobândește o nouă cunoaștere care să ducă la menținerea sistemului, cât și cele prin care ea păstrează această cunoaștere diferă de procedeele de transformare a speciilor. Metoda prin care se alege din varietatea de oferte cea care merită să fie ținută minte este însă de bună seamă aceeași în evoluția speciilor și în cea a culturii, și anume alegerea după o verificare temeinică. Desigur, selecția care determină structurile și funcțiile unei culturi nu este chiar atât de severă ca aceea care acționează în

cadrul transformării unei specii, pentru că prin continua creștere a puterii sale de a-și supune natura înconjurătoare omul se sustrage de la tot mai mulți factori selectivi. Astfel, în cazul culturilor se găsește adesea ceea ce la specii nu prea există: așa-numitele structuri de lux, altfel spus, structuri a căror formă *nu* derivă din vreo performanță menită să contribuie la menținerea speciei, nici chiar dintr-una mai veche. Pur și simplu omul își poate permite să care cu el mai mult balast inutil decât un animal sălbatic.

În mod ciudat, selecția pare să fie *singurul* criteriu care stabilește ce anume va intra în tezaurul peren de cunoaștere al unei culturi ca obicei tradițional și „sfânt". După toate aparențele, chiar invențiile și descoperirile, ce se datorează înțelegerii și explorării raționale, capătă un caracter religios, de ritual, dacă au fost transmise prin tradiție un timp mai îndelungat. La acest aspect mă voi întoarce în capitolul următor. Dacă cercetăm normele tradiționale de comportare socială dintr-o cultură, așa cum apar ele la prima vedere, așadar fără introducerea unui mod de abordare ținând de istoria comparată, nu putem face vreo deosebire între cele care au luat naștere dintr-o „superstiție" apărută întâmplător și cele izvorâte din revelații reale și din invenții. Exagerând, s-ar putea spune că tot ceea ce se transmite peste mari intervale de timp prin tradiție culturală capătă în cele din urmă caracterul unei „superstiții" ori al unei „doctrine".

Aparent, acest fapt ar putea reprezenta mai întâi o „eroare constructivă" a mecanismului responsabil de dobândirea și înmagazinarea cunoștințelor în culturile umane. La o analiză mai profundă însă se va vedea că un conservatorism cât se poate de puternic în

păstrarea a ceea ce a fost odată verificat reprezintă una dintre însușirile vitale ale aparatului căruia îi revine în evoluția culturii o sarcină analoagă celei pe care o îndeplinește genomul în transformarea speciilor. Păstrarea de date nu e la fel de importantă, ci e chiar mult mai importantă decât dobândirea unor date noi, și trebuie să fim conștienți de faptul că în absența unor cercetări specializate nu am avea nici o posibilitate de a ști care dintre obiceiurile și tradițiile pe care cultura noastră ni le-a transmis reprezintă o superstiție învechită, de care ne putem dispensa, și care reprezintă un bun cultural indispensabil. Și în cazul normelor comportamentale, al căror efect nefast pare a fi de la sine înțeles, cum ar fi de pildă vânătoarea de capete practicată de unele triburi din Borneo și Noua Guinee, nu e deloc previzibil ce efecte ar putea avea eradicarea lor totală asupra sistemului normelor de comportare socială ce ține laolaltă respectiva grupă culturală. Într-un fel, un astfel de sistem reprezintă scheletul oricărei culturi, schelet din care e foarte periculos să îndepărtezi în mod arbitrar un element fără a lua în considerare multitudinea interacțiunilor sale.

Credința eronată că doar ceea ce poate fi înțeles pe cale rațională ori, mai mult, doar ceea ce poate fi dovedit în mod științific ar face parte din tezaurul stabil de cunoștințe al omenirii duce la consecințe nefaste. „Iluminat științific“, tineretul ajunge să nesocotească neprețuita comoară conținută în tradițiile oricărei culturi vechi, precum și în învățăturile marilor religii ale lumii. Cel care crede că toate acestea sunt lipsite de orice valoare cade totodată într-o altă greșeală nu mai puțin periculoasă, trăind cu impresia că știința ar putea isca pur și simplu din neant

în mod rațional o întreagă cultură, cu tot ceea ce ține de ea. Această impresie reprezintă un lucru nu cu mult mai puțin prostesc decât părerea că știința noastră ar fi de ajuns pentru a „îmbunătăți“ omul în mod arbitrar prin intervenții asupra genomului uman. O cultură conține la fel de multă știință „crescută“, dobândită în urma procesului de selecție ca și o specie de animal, care, după cum se știe, nu poate fi deocamdată „făcută“.

Subaprecierea puternică a tezaurului de cunoaștere nerațională, de tip cultural, și supraaprecierea celui pe care omul ca *homo faber* reușește să îl adune datorită rațiunii sale nu sunt însă nici pe departe singurii factori care amenință să ne distrugă cultura, și nici măcar cei mai decisivi. Un raționalism arogant nu ar avea motiv să privească în mod clar dușmănos tradiția moștenită. Ar putea eventual să o privească așa cum ar privi un biolog o țărancă bătrână, care l-ar asigura că puricii iau naștere atunci când urina intră în contact cu rumegușul. Atitudinea unei mari părți a tinerilor din ziua de azi față de părinți e caracterizată de o considerabilă aroganță disprețuitoare, în care nu există nici un dram de blândețe. Revoluția tineretului de azi e susținută de *ură*, și anume de o ură strâns înrudită cu cel mai periculos și mai persistent dintre toate sentimentele de ură: *cu ura națională*. Cu alte cuvinte, tineretul revoltat reacționează împotriva generației mai în vârstă în același fel în care un grup cultural sau „etnic“ reacționează împotriva unei grupări străine și dușmane.

Erik Erikson a fost cel care a arătat primul în ce măsură considerabilă evoluția divergentă a grupurilor etnice independente din istoria culturii se desfășoară în

mod analog cu evoluția pe care subspeciile, speciile și genurile o parcurg în decursul istoriei lor filogenetice. El vorbea de *pseudo-speciation*, de o „pseudoformare a speciilor". Unitățile culturale mai mari sau mai mici sunt ținute laolaltă și totodată deosebite de alte unități prin rituri și norme de comportare socială ce au luat naștere de-a lungul istoriei culturii. Un anumit fel de „maniere, un dialect de grup special, un fel de a se îmbrăca etc. pot deveni simboluri ale unei colectivități care să fie îndrăgite și apărate de fiecare în parte precum însuși acest grup de oameni cunoscuți personal și îndrăgiți. După cum am arătat cândva (1967), această înaltă prețuire a tuturor simbolurilor grupului propriu e însoțită de un dispreț corespunzător manifestat față de oricare altă unitate culturală comparabilă. Cu cât două grupuri etnice s-au dezvoltat mai mult timp în mod independent unul de celălalt, cu atât diferențele cresc, pe baza acestora putându-se reconstrui, în mod analog cu evidențierea diferențelor de caracteristici ale animalelor, cursul evoluției lor. În ambele cazuri se poate considera că acele caracteristici care sunt mai răspândite, fiind deci specifice unor grupuri mai mari, au o vechime mai mare.

Orice grup cultural îndeajuns de bine conturat are într-adevăr tendința de a se privi pe sine însuși ca pe o specie proprie, considerând că membrii altor unități comparabile nu sunt cu adevărat și pe deplin oameni. În foarte multe limbi ale băștinașilor termenul utilizat pentru desemnarea tribului propriu e pur și simplu „om". Să ucizi un membru al tribului vecin nu este, așadar, o crimă adevărată! Această consecință a pseudoformării speciilor este deosebit de periculoasă, deoarece prin ea se înlătură în mare măsură inhibiția

de a ucide un alt membru al speciei, în vreme ce agresiunea intraspecifică declanșată de membrii aceleiași specii rămâne în continuare, ea singură, cea eficientă. Asupra „dușmanului“ se revarsă o mânie cruntă, așa cum omul nu o poate simți nici pentru cel mai păcătos animal de pradă, ci numai pentru om. Poți să-ți ucizi liniștit dușmanii, având în vedere că nu e vorba de oameni adevărați. Bineînțeles că această mentalitate e încurajată de toți aceia care îndeamnă la războaie, fiind o tehnică des folosită de ei.

Faptul că generația tânără începe fără îndoială să o considere pe cea mai în vârstă ca fiind o pseudospecie străină îndreptățește o anume îngrijorare. Acest lucru este exprimat prin multe simptome. Grupurile etnice concurente și cele care se dușmănesc între ele au obiceiul să-și dezvolte sau să-și creeze ad-hoc portul popular într-un mod deosebit de pregnant. În Europa Centrală, straiele țărănești care să marcheze specificul locului au dispărut de mult, ele fiind purtate cu îndârjire numai în Ungaria, și anume în acele regiuni unde satele maghiare și cele slovace sunt foarte apropiate. Acolo, portul popular e afișat cu mândrie, intenția vădită a fiecărui grup etnic fiind aceea de a-i supăra pe membrii celorlalte grupuri etnice. Același lucru îl fac multe grupuri autoconstituite de tineri revoltați, care — în ciuda pretinsei lor respingeri a oricărui element militar — manifestă în mod uimitor o tendință vizibilă de a se distinge printr-o *uniformă*. După felul lor de a se îmbrăca, „specialistul“ poate recunoaște diferitele subgrupuri din sânul grupurilor de beatnik, teddyboy, rock, mod, rocker, hippy, gammler etc. la fel de ușor cum erau recunoscute odinioară regimentele fostei armate austro-ungare.

Prin obiceiuri și tradiții, tineretul revoltat încearcă, de asemenea, să se distanțeze cât mai mult posibil de generația părinților, ceea ce nu presupune defel simpla ignorare a comportamentului tradițional al acestora, ci studierea celui mai mic detaliu, spre a putea face taman pe dos. Aceasta reprezintă, de exemplu, una dintre explicațiile apariției exceselor sexuale în cadrul unor grupuri umane la care potența sexuală generală e după toate aparențele redusă. Tot din dorința intensă de a trece peste interdicțiile părintești se explică și faptul că anumiți studenți își fac nevoile în mod public, după cum s-a întâmplat la Universitatea din Viena.

Tinerii respectivi nu-și dau seama în nici un fel de motivația acestor moduri comportamentale ciudate, ba chiar bizare, găsind cele mai diferite pseudoraționalizări, uneori destul de convingătoare, pentru a-și explica purtarea: ei protestează împotriva insensibilității generale a părinților lor bogați față de cei săraci și flămânzi, împotriva războiului din Vietnam, împotriva abuzurilor de care se face vinovată conducerea Universității, împotriva a tot ceea ce s-a impus în toate direcțiile — dar rareori împotriva violării Cehoslovaciei de către Uniunea Sovietică. În realitate însă, atacul lor este îndreptat în mod nediferențiat împotriva tuturor oamenilor mai în vârstă, fără nici o legătură cu linia politică de care aceștia sunt atașați. Profesorii de extremă stângă nu sunt ocărâți de către studenții de extremă stângă mult mai puțin decât profesorii de extremă dreaptă: H. Marcuse a fost insultat odată în felul cel mai grosolan de către studenți comuniști conduși de Cohn-Bendit, aducându-i-se acuzații total stupide, cum ar fi cea că el ar fi

plătit de C.I.A. Atacul nu a fost motivat de faptul că el ar fi aparținut vreunei alte linii politice, ci în mod exclusiv de acela că aparținea unei alte generații.

Ghidată, la rândul ei, de sentimente, generația în vârstă *înțelege*, chiar fără să-și dea seama în mod conștient, că aceste pretinse proteste nu reprezintă de fapt decât declarații de război și insulte pline de ură. Astfel, ura dintre generații, care — după cum s-a mai arătat — se înrudește, în esența ei, cu ura dintre diferitele grupuri etnice, altfel spus cu ura națională, ajunge rapid la o escaladare periculoasă. Deși am experiență în materie de etologie, îmi vine greu să nu mă înfurii atunci când văd frumoasa bluză albastră a bine situatului comunist Cohn-Bendit, și nu trebuie decât să studiezi expresia feței unor astfel de oameni pentru a-ți da seama că exact acesta e efectul pe care și-l doresc. Perspectivele unei înțelegeri sunt astfel mult diminuate.

Atât în cartea mea despre agresiune (1963) cât și în prelegeri publice (1968, 1969) am discutat despre posibilele cauze etologice ale războiului dintre generații, așa că mă voi limita acum la strictul necesar. Întregul cerc al acestor fenomene se bazează pe o perturbare funcțională a procesului de dezvoltare desfășurat la om în perioada pubertății. În această fază, tânărul începe să se desprindă de tradițiile casei părintești, privindu-le critic și orientându-se spre noi idealuri, spre un nou grup de care s-ar putea alipi, însușindu-și cauza lui. Dorința instinctivă de a putea să și *lupte* pentru o cauză bună are un rol determinant în alegerea obiectului, îndeosebi la oamenii tineri. În această fază, tot ceea ce e transmis din vechime apare ca fiind plictisitor, iar tot ceea ce e nou devine atrăgător, putându-se vorbi de o neofilie fiziologică.

Fără îndoială, acest proces are un rol important în menținerea speciei, fapt ce a dus la includerea sa în programul dezvoltat filogenetic al modurilor comportamentale umane. Funcția sa este aceea de a ajuta la formarea unei anumite capacități de adaptare în cadrul transmiterii altminteri prea rigide a normelor comportamentale culturale, procesul care ia astfel naștere putând fi asemuit într-un fel cu năpârlirea racului, ce se leapădă de rigidul său schelet exterior pentru a putea crește. Ca la toate structurile stabile, și în cazul transmiterii normelor comportamentale culturale funcția indispensabilă de reazem trebuie plătită prin pierderea unor grade de libertate, renunțarea la anumite mecanisme, renunțare pe care orice reconstrucție o presupune, nefiind nici ea lipsită de pericole, deoarece perioada de restructurare reprezintă o privare de reazem și de protecție. Acest lucru este valabil în mod analog pentru racul care năpârlește și pentru omul aflat la vremea pubertății.

În mod normal, perioada neofiliei fiziologice e urmată de o revigorare a dragostei față de tot ceea ce e tradițional. Schimbarea mentalității se face în timp, majoritatea dintre noi, cei mai în vârstă, putând să confirme că la șaizeci de ani respectul omului față de opiniile tatălui său este mult mai mare decât la optsprezece. A. Mitscherlich numește acest fenomen în mod potrivit „ascultarea târzie“. Neofilia fiziologică și „ascultarea târzie“ alcătuiesc împreună un sistem ce anihilează acele elemente ale culturii transmise, care sunt în mod clar depășite și ar împiedica dezvoltarea în continuare, asigurându-se concomitent cu anihilarea acestor elemente menținerea structurii esențiale și indispensabile a culturii. Fiind în mod necesar depen-

dentă de interacțiunea foarte multor factori interni și externi, funcția acestui sistem poate fi evident ușor perturbată.

Inhibițiile în dezvoltare, ce pot fi determinate de factori din mediul înconjurător, dar cu siguranță și de factori genetici, au, în funcție de momentul în care încep să se manifeste, consecințe foarte variate. Rămânerea într-o stare infantilă timpurie poate duce la legături persistente cu părinții și la o cramponare totală în tradițiile generației în vârstă. Astfel de oameni nu vor ști să se poarte cu cei din generația lor, devenind adesea niște ciudați, niște solitari. Rămânerea nefiziologică în stadiul de neofilie duce la izbucnirea târzie a unor resentimente caracteristice față de părinții uneori chiar răposați de mult, precum și la o anumită izolare. Psihanaliștii cunosc prea bine ambele probleme.

Perturbările care duc la ură și război între generații se deosebesc însă sub raport cauzal în două privințe de cele descrise mai sus. În primul rând, transformările la care sunt supuse ca urmare a nevoii de adaptare bunurile culturale transmise devin din ce în ce mai mari din generație în generație. La vremea lui Abraham, fiul aducea modificări de-a dreptul insesizabile normelor comportamentale ale tatălui, încât — așa cum Thomas Mann a arătat într-un mod atât de convingător în romanul său psihologic *Iosif și frații săi* — mulți oameni din acea vreme nici măcar nu reușeau să facă deosebirea între persoana lor și cea a tatălui, lucru ce reprezintă o perfectă formă a identificării. Ritmul de dezvoltare la care tehnologia actuală obligă cultura face ca o bună parte a tradițiilor unei generații să fie considerată pe drept cuvânt de către tineretul critic ca fi-

ind învechită. Opinia eronată că omul ar putea isca din neant în mod calculat și rațional o nouă cultură, despre care am mai vorbit (p. 73), duce la concluzia total greșită că soluția cea mai bună ar fi distrugerea totală a culturii părinților spre a face loc unei reconstrucții „creative“. Cine se gândește în mod serios la aceasta va trebui însă să se întoarcă la omul precromagnon!

Strădaniile multor tineri de pretutindeni „de a vărsa din cadă și părinții odată cu apa“ mai are însă și alte cauze. Modificările la care structura familiei e supusă în cursul tehnologizării continue pe care o cunoaște omenirea acționează în mod constant în direcția slăbirii contactului dintre părinți și copii. Acest lucru începe încă din perioada de sugar. Deoarece în zilele noastre mama nu-și mai poate dedica întregul timp copilului mic, iau naștere aproape întotdeauna într-o mai mare sau mai mică măsură fenomenele pe care René Spitz le-a numit *Hospitalisation*. Simptomul lor cel mai rău este o slăbire greu reversibilă ori chiar ireversibilă a capacității de a avea contacte umane. Acest efect se însumează în mod periculos cu perturbarea deja aminită (p. 19) a implicării umane.

La o vârstă ceva mai mare, în special în cazul băieților, se manifestă, perturbator, lipsa modelului patern. În afara mediilor țărănești și meșteșugărești băieții nu-și mai văd astăzi aproape niciodată tații la lucru, neavând astfel ocazia de a da o mână de ajutor pentru a se convinge de superioritatea omului matur. De asemenea, în mica familie modernă lipsește structura ierarhică, datorită căreia „omul bătrân“ apărea ca inspirând respect. Un copil de cinci ani nu-și poate da seama nemijlocit de superioritatea tatălui său de pa-

truzeci de ani, fiind în schimb impresionat de forța unui copil de zece ani și înțelegând respectul cu care acesta îl privește pe fratele în vârstă de cincisprezece ani, astfel încât, bazându-se pe simțămintele sale, el va trage concluziile corecte, observând cum cel de cincisprezece ani, care e îndeajuns de isteț pentru a recunoaște superioritatea spirituală a bătrânului, știe să respecte vârsta.

Recunoașterea unei superiorități stabilite printr-o ierarhie nu reprezintă un obstacol în calea iubirii. Toți oamenii ar trebui să-și amintească de faptul că pe vremea când erau copii nu-i iubeau mai puțin pe oamenii situați deasupra lor și cărora trebuiau să li se supună, ci, din contră, îi iubeau mai mult decât pe cei aflați pe aceeași scară ierarhică ori pe o scară ierarhică inferioară. Mi-aduc foarte bine aminte ce simțeam în copilărie față de prietenul meu Emmanuel la Roche, care ne-a părăsit prea devreme. Era cu patru ani mai mare ca mine și-și exercita cu dreptate, dar și cu severitate, autoritatea asupra bandei noastre neastâmpărate constând din copii între zece și șaisprezece ani. Nu numai că îl respectam și mă străduiam să mă afirm în fața lui prin fapte curajoase, ci știu sigur că simțeam pentru el o adevărată dragoste, cu nimic diferită de cea pe care urma să o simt mai târziu pentru anumiți prieteni mai în vârstă și profesori foarte stimați. Una dintre cele mai mari crime ale doctrinei pseudodemocratice este aceea că ea consideră existența unei ierarhii naturale între doi oameni ca fiind un obstacol care i-ar frustra de orice sentimente mai calde. Dar fără această ierarhie n-ar exista nici măcar cea mai naturală formă a dragostei umane, cea care îi leagă în mod normal pe membrii unei familii; cunoscuta educație de tip

„non-frustration“ a făcut din mii de copii niște bieți nevrozați.

După cum am arătat deja în scrierile amintite, într-un grup lipsit de o structură ierarhică situația copilului este cât se poate de nenaturală. Neputând să-și reprime propria sa tendință programată instinctiv de a parveni într-o poziție ierarhică superioară și tiranizându-și în mod evident părinții, care nu-i opun nici un fel de rezistență, copilul se vede silit să adopte poziția șefului de grup, care nu-i surâde însă defel. Într-o lume profund ostilă, el se va simți lipsit de apărare fără un „superior“ mai puternic, deoarece copiii care au parte de educația de tip „non-frustration“ nu sunt nicăieri îndrăgiți. Atunci când, fiind în mod explicabil iritat, el încearcă să-i provoace pe părinți, „cerând palme“, cum se spune, un astfel de copil nu va declanșa reacția de contraofensivă așteptată instinctiv și dorită de subconștientul său, ci se va lovi de peretele capitonat al unor liniștite fraze pseudoraționaliste.

Dar nimeni nu se va identifica vreodată cu un anemic servil, nimeni nu va fi gata să accepte de la el prescrierea unor norme comportamentale, și cu atât mai puțin se va găsi cineva care să recunoască valorile apreciate de un astfel de om ca fiind culturale. Numai atunci când iubești un om din adâncul sufletului și privești totodată în sus către el ești în stare să-ți însușești tradiția lui culturală. De bună seamă, înfiorător de mulți tineri în plină formare din ziua de azi duc lipsă de o astfel de „figură a tatălui“. De cele mai multe ori, tatăl adevărat nu face față, iar marile aglomerări din cadrul școlilor și universităților fac imposibil ca vreun dascăl stimat să-i ia locul.

În cazul multor tineri inteligenți, la aceste motive pur etologice de respingere a culturii părinților se

adaugă însă și motive cu adevărat etice. Cu aglomerările ei, cu pustiirea naturii și întrecerea cu sine însăși a omenirii avide de bani și insensibile la valoare, cu îngrozitoarea sărăcire emoțională și cu prostirea prin îndoctrinare, cultura occidentală de azi are atât de multe aspecte care nu merită să fie imitate, încât te face să uiți prea ușor veritabilul ei conținut de adevăr și înțelepciune. Tineretul are într-adevăr motive întemeiate și raționale să declare război tuturor așa-numitelor „establishments". E însă greu să ne dăm seama câți dintre tinerii revoltați — incluzând studenți — acționează realmente pe baza acestor motive. Ceea ce se întâmplă în cadrul încăierărilor publice își are cu siguranță cauza în porniri total diferite, inconștient etologice, dintre care ura etnică se află fără îndoială pe locul întâi. Din păcate, tinerii meditativi și care acționează din motive raționale sunt mai puțin violenți, astfel încât tabloul exterior al revoltei este dominat în mod preponderent de simptomele regresiei nevrotice. După toate aparențele, tinerii rezonabili manifestă o loialitate prost înțeleasă, nefiind în stare să se distanțeze de cei care acționează în baza impulsurilor. În urma discuțiilor purtate cu studenții mi-am dat seama că numărul celor cu care te poți înțelege nu e deloc atât de mic pe cât s-ar părea judecând după tabloul exterior al manifestărilor de revoltă.

Nu trebuie însă uitat faptul că întotdeauna considerentele raționale reprezintă un impuls cu mult mai slab decât forța primordială, instinctivă și elementară a agresiunii care se află în realitate îndărătul fenomenului analizat. Un alt fapt care nu trebuie uitat este acela că abandonarea totală a tradițiilor părintești se repercutează asupra tinerilor înșiși. Urmările pot fi

catastrofale. În timpul fazei de „neofilie fiziologică“, tânărul aflat în pubertate simte o dorință copleșitoare de a se alătura unui grup etnic și de a participa în primul rând la agresiunea colectivă. Această dorință este la fel de intensă ca orice altă pornire programată filogenetic, fiind comparabilă cu foamea ori cu sexualitatea. Prin înțelegere rațională și procese de învățare, toate acestea pot fi în cel mai bun caz fixate pe un anumit obiect, fără ca rațiunea să ajungă vreodată să le domine total ori chiar să le înăbușe. Acolo unde acest lucru reușește aparent, există pericolul de nevrozare.

După cum s-a mai arătat, procesul „normal“ în acest stadiu ontogenetic, altfel spus procesul care decurge în interesul menținerii calității de sistem a unei culturi, constă în aceea că tinerii dintr-un grup etnic se reunesc sub semnul unor noi idealuri și reformează în mod esențial normele tradiționale de comportare, fără a se lepăda însă în întregime de bunurile culturale părintești. Tânărul se identifică așadar fără echivoc cu grupul tânăr al unei culturi bătrâne. Fiind prin natura sa o ființă culturală, omul nu poate afla o identificare pe deplin satisfăcătoare decât într-o cultură și printr-o cultură. Dacă obstacolele deja discutate îi fac imposibil acest lucru, atunci el își va satisface nevoia de identificare și de apartenență la un anumit grup printr-un *obiect compensator*, la fel ca în cazul instinctului sexual nesatisfăcut. În cercetarea instinctelor s-a observat de mult cu câtă ușurință instinctele nesatisfăcute sunt compensate cu ajutorul unor obiecte uluitor de nepotrivite, dar cu greu s-ar putea găsi un exemplu mai impresionant decât modalitatea în care tinerii ce tânjesc după apartenența la un grup își aleg nu rareori

obiectul. Ei nu-și pot închipui nimic mai rău decât să nu aparțină nici unui grup, fiind astfel gata să facă parte chiar și din cea mai sordidă dintre comunități, aceea a drogaților. Aristide Esser, expert în domeniu, a arătat că în afara plictiselii, de care a fost vorba în capitolul V, dorința de a aparține unui grup este cea care împinge un număr tot mai mare de tineri către droguri.

Acolo unde nu există un grup căruia să i te poți alătura, există întotdeauna posibilitatea de a constitui unul „pe măsură". Bande de tineri parțial sau în întregime criminali, de tipul celor descrise atât de potrivit în celebrul film muzical *West Side Story*, reprezintă o simplificare de-a dreptul schematică a programului filogenetic al grupului etnic, din care lipsește însă din păcate transmiterea culturală, caracteristică numai grupurilor care s-au format în mod natural, nu și celor patologice. Ca și în *musical*-ul amintit, de multe ori două bande se formează concomitent cu unicul scop de a oferi obiecte potrivite pentru agresiuni colective. Grupurile engleze de „Rocks and Mods" sunt, dacă mai există, un exemplu tipic. Aceste perechi de grupuri agresive sunt în orice caz mai ușor de suportat decât rockerii din Hamburg, de exemplu, care și-au făcut un țel în viață din a ciomăgi bătrâni lipsiți de apărare.

Incitarea emoțională inhibă activitatea rațională, hipotalamusul blochează cortexul. Mai mult decât pentru orice altă emoție, acest lucru este valabil în cazul urii etnice, colective, pe care o cunoaștem prea bine sub formă de ură națională. Trebuie să ne fie clar faptul că ura generației tinere împotriva generației mai în vârstă provine din aceleași surse. Falsificând orice mesaj care e transmis și transpunându-l în opusul

său, ura e mai rea decât orbirea și surzirea totală. Orice li s-ar spune tinerilor revoltați pentru a preveni distrugerea propriilor lor bunuri esențiale va fi răstălmăcit în mod previzibil ca fiind o încercare parșivă de sprijinire a „establishment“-ului. Ura nu te face doar orb și surd, ci te poate face și incredibil de prost. E greu să-i convingem de propriul lor interes pe cei care ne urăsc. Va fi greu să le explicăm că tot ceea ce a luat naștere în decursul evoluției culturale e la fel de indispensabil și demn de venerație ca și rezultatul evoluției filogenetice, va fi greu să le explicăm că o cultură poate fi stinsă ca flacăra unei lumânări.

VIII
Receptivitatea la îndoctrinare

Profesorul meu Oskar Heinroth, care a fost prin vocație un cercetător al naturii și un zeflemist al științelor sociale, obișnuia să spună: ,,Ceea ce gândim e de cele mai multe ori fals, dar ceea ce știm e adevărat.“ Această frază, lipsită de încărcătură în privința teoriei cunoașterii, exprimă extraordinar de bine procesul evolutiv al întregii cunoașteri umane și poate al cunoașterii în genere. La început „ne gândim“ la ceva, apoi comparăm acel ceva cu experiența și cu datele empirice care ne parvin, pentru a ne da seama apoi în funcție de concordanța sau neconcordanța lor dacă ceea ce ,,am gândit“ e adevărat sau fals. Această comparare a unei regularități interioare ce a luat naștere în organism într-un mod neelucidat cu o a doua regularitate, ce guvernează lumea exterioară, reprezintă probabil cea mai importantă metodă prin care un organism viu poate ajunge la cunoaștere. Karl Popper și Donald Campbell numesc această metodă ,,pattern matching“, ambele cuvinte fiind greu traductibile.

Acest proces de dobândire a cunoașterii decurge în cea mai simplă actualizare, în principiu, în același mod încă de la prima treaptă a vieții; în fiziologia perceperii el este utilizat la tot pasul, iar în gândirea conștientă a omului el ia forma presupunerii și a con-

firmării care-i succedă. De multe ori, un lucru pe care ni-l închipuim, mai întâi prin presupunere, se dovedește fals în urma confruntării cu exemplul, dar ceea ce se confirmă printr-un număr satisfăcător de mare de probe devine un lucru știut. În știință, aceste procese se numesc alcătuirea ipotezelor și verificarea lor.

Din păcate însă, acești doi pași ai cunoașterii nu sunt foarte clar delimitați între ei, iar rezultatul verificării nu este nici pe departe atât de precis pe cât ar părea din spusele profesorului meu Heinroth. Ipoteza reprezintă un element constructiv situat la baza edificiului rațional, iar constructorul știe de la bun început că va renunța la acest element pe parcursul procesului constructiv. Ea nu este altceva decât o supoziție *provizorie*, care nu se justifică decât atunci când există posibilitatea practică de a o contrazice prin fapte special căutate în acest scop. O ipoteză ce nu poate fi „falsificată“ nu poate fi nici verificată, neputând fi astfel folosită în munca experimentală. Cel care emite o ipoteză trebuie să îi fie recunoscător oricui îi arată noi căi prin care ipoteza sa se poate dovedi a fi insuficientă, deoarece orice verificare constă doar în aceea că ipoteza se dovedește a rezista în fața încercărilor de a o contrazice. La urma urmei, tocmai în căutarea unor astfel de confirmări constă *munca* oricărui cercetător al naturii. Nu degeaba se vorbește de ipoteze de lucru, iar o ipoteză de lucru e cu atât mai utilă cu cât se pretează mai bine la munca de verificare: probabilitatea ca ea să fie adevărată crește odată cu numărul faptelor învățate care i-au putut fi integrate.

O părere eronată frecventă și în rândul teoreticienilor cunoașterii este aceea că o ipoteză ar fi în mod

definitiv contestată atâta vreme cât există fie și numai un singur fapt sau puține fapte care să nu i se poată integra. Dacă ar fi așa, toate ipotezele existente ar fi contestate, căci nu se găsește nici una care să satisfacă *toate* exigențele. Întreaga noastră cunoaștere nu este decât o *apropiere* de realitatea extrasubiectivă pe care dorim să o cuprindem cu mintea; ce-i drept, e o apropiere progresivă. O ipoteză nu poate fi niciodată contrazisă de un singur fapt care nu concordă cu ea, ci numai de o altă ipoteză, care reușește să integreze *mai multe* fapte decât ea însăși. Astfel, „adevărul“ este acea ipoteză de lucru care este cea mai adecvată să niveleze calea către acea altă ipoteză ce poate explica mai mult.

Gândirea și simțirea noastră nu acceptă însă acest fapt indubitabil din punct de vedere teoretic. Chiar dacă ne spunem tot timpul că întreaga noastră cunoaștere, tot ceea ce percepem din realitatea extrasubiectivă nu reprezintă decât o imagine grosolană simplificată și aproximativă a lucrurilor care există în sine, nu ne putem împiedica să considerăm pur și simplu ca adevărate anumite lucruri, fiind convinși de absoluta lor veridicitate.

Privită corect din punct de vedere psihologic și înainte de toate fenomenologic, această convingere poate fi asemuită cu o *credință*, în toate sensurile cuvântului. Dacă cercetătorul științelor naturii a verificat o ipoteză într-atât încât ea să merite numele de teorie, și dacă teoria a avansat atât de mult, încât nu mai poate fi modificată în mod previzibil decât în condițiile unor ipoteze suplimentare, nu însă în trăsăturile ei esențiale, atunci „credem cu tărie“ în ea.

Această credință nu provoacă nici un fel de daune, deoarece o astfel de teorie „definitivată“ își păstrează valoarea de „adevăr“ în domeniul ei de valabilitate și în cazul în care acesta se va dovedi mai puțin cuprinzător decât se credea la vremea lansării teoriei. Așa s-a întâmplat de pildă în cazul întregii fizici clasice, al cărei domeniu de valabilitate a fost îngrădit de teoria cuantică, fără a fi însă contrazisă în adevăratul sens.

După cum cred și în tezele mecanicii clasice, eu „cred“ într-o serie întreagă de teorii care prezintă un înalt grad de probabilitate: astfel, sunt ferm convins că așa-numita imagine despre lume a lui Copernic este adevărată, și m-ar mira nespus dacă s-ar dovedi a fi corectă teoria cu prost renume că Pământul e gol pe dinăuntru sau că planetele parcurg totuși pe boltă ciudate traiectorii epiciclice, după cum se credea pe vremea lui Ptolemeu.

Există însă și lucruri în care cred aproape la fel de mult ca în teoriile dovedite, fără a mă putea baza pe nici un fapt care să-mi confirme convingerile. Cred de pildă că universul e guvernat de o singură înlănțuire de legi ale naturii, care nu se contrazic reciproc și care nu pot fi niciodată nesocotite. Această convingere, care are pentru mine un caracter de-a dreptul axiomatic, exclude orice fenomen nenatural, altfel spus, consider că toate fenomenele descrise de parapsihologi și de spiritiști reprezintă autoînșelări. Această părere e total neștiințifică, fiind posibil ca fenomenele nenaturale să aibă loc foarte rar și proporțiile lor să fie reduse, astfel încât faptul că eu nu am avut niciodată ocazia să mă conving cu propriii mei ochi de adevărul lor nu mă îndreptățește să fac declarații cu

privire la existența sau inexistența lor. Credința mea pur religioasă, trebuie s-o recunosc, este aceea că nu există decât *un* mare miracol, nu și miracole, la plural, sau, așa cum a spus filozoful poet Kurd Laßwitz, că Dumnezeu nu are nevoie să facă minuni.

Am spus că aceste convingeri — motivate atât științific cât și prin simțiri — se aseamănă din punct de vedere fenomenologic cu o credință. Pentru a asigura năzuinței sale către cunoaștere o bază fie ea și numai aparent solidă, omul nu are altă soluție decât că considere anumite fapte ca fiind sigure, presupunându-le în concluziile sale ca puncte arhimedice de sprijin. În cadrul alcătuirii ipotezelor, se *simulează* conștient siguranța unei astfel de presupuneri, se face „ca și cum" ea ar fi adevărată pentru a se vedea ce rezultă de aici. Cu cât se lucrează mai mult pe baza unor astfel de puncte arhimedice fictive fără ca edificiul să devină contradictoriu în sine, prăbușindu-se, cu atât mai probabilă devine supoziția inițial amețitoare ca în conformitate cu principiul iluminării reciproce punctele arhimedice de sprijin să fie adevărate.

Ipoteza că anumite lucruri ar fi pur și simplu *adevărate* se numără, așadar, printre procedeele indispensabile ale năzuinței omului către cunoaștere. Totodată, cercetarea umană se bazează pe premisa că *se speră* în adevărul presupunerii, în corectitudinea ipotezei. Nu există decât relativ puțini cercetători ai științelor naturii care preferă să procedeze *per exclusionem*, eliminând experimental una după alta posibilitățile de explicație, până când ultima care rămâne în picioare trebuie să fie cea adevărată. Trebuie să fim conștienți de faptul că cei mai mulți dintre noi *își iubesc* ipotezele, astfel încât un exercițiu de gimnastică du-

reros, dar care te menține tânăr și sănătos, este obiceiul de a arunca în fiecare zi câte o ipoteză favorită peste bord, ca un fel de sport de dimineață. Desigur că și perioada de timp în care am crezut în ea contribuie la „dragostea" pe care o simțim față de o ipoteză; obiceiurile de gândire ajung să fie „îndrăgite" la fel de ușor ca oricare altele. Acest lucru e valabil mai ales atunci când ele nu au fost create de persoana în cauză, ci sunt preluate de la un mare și stimat profesor. Dacă acesta a fost descoperitorul unui nou principiu explicativ, având astfel *mulți* elevi, la atașamentul descris se adaugă efectul de masă al unei opinii împărtășite de mulți oameni.

Toate aceste fenomene nu reprezintă încă nimic rău în sine, fiind chiar îndreptățite. Într-adevăr, o ipoteză bună de lucru devine mai probabilă dacă de-a lungul unei perioade mari de timp, de ordinul anilor chiar, cercetarea nu a scos la iveală nici un fel de fapte care să o contrazică. Principiul iluminării reciproce își sporește efectul odată cu trecerea timpului. De asemenea, vorbele unui profesor responsabil merită să fie ascultate, avându-se în vedere faptul că acesta se va gândi cu multă grijă la tot ce le va spune elevilor, accentuând, dacă e cazul, că nu face decât să emită o ipoteză. Numai în urma unei reflecții minuțioase un astfel de om va considera că o teorie de-a sa e „coaptă pentru manual". Nu trebuie să-i condamnăm nici pe cei care ajung să creadă cu mai multă tărie în ceva dacă opinia lor e împărtășită și de alții. Patru ochi văd mai mult decât doi, și mai ales în cazul în care celălalt a pornit de la o bază inductivă de un tip diferit, ajungând la aceleași rezultate, înseamnă că e vorba de o confirmare evidentă.

Toate aceste efecte care întăresc o anumită convingere pot apărea din păcate și *fără* să fie îndreptățite. În primul rând, se poate întâmpla ca o ipoteză să fie, după cum s-a arătat la p. 90, în așa fel alcătuită încât toate experimentele pe care ea le dictează nu pot decât să o confirme din capul locului. Ipoteza că reflexul ar fi singura performanță elementară a sistemului nervos central a dus de pildă exclusiv la experimente în care se înregistra răspunsul sistemului la o *schimbare* de stare. Aceste experimente nu au putut releva faptul că sistemul nervos realizează mai mult decât simpla reacție pasivă la acțiunea unor stimuli. E nevoie în aceeași măsură de autocritică și de o bogăție de gânduri fanteziste pentru a nu cădea în greșeala care descalifică ipoteza din calitatea ei de ipoteză de lucru, indiferent cât ar fi ea de „fructuoasă" în sensul colectării de „informații" privite din punctul de vedere al teoriei informaționale. În această situație, ipoteza nu va mai duce decât în foarte rare cazuri la dobândirea de cunoștințe.

Oricâte foloase ar aduce în cadrul înființării unei „școli", adică a unei noi direcții de cercetare, și încrederea în învățăturile unui maestru prezintă pericolul formării unor doctrine. Orice mare geniu care a descoperit un nou principiu explicativ înclină de obicei să exagereze în privința domeniului de valabilitate al descoperirii sale. Jacques Loeb, Ivan Petrovici Pavlov, Sigmund Freud și mulți alți oameni cu adevărat mari au făcut-o. Când la aceasta se mai adaugă și faptul că teoria e prea plastică, neîndemnând la falsificări, venerația față de maestru face ca elevii să devină apostoli, iar școala o religie și un cult, după cum s-a întâmplat în multe locuri cu teoria lui Sigmund Freud.

Pasul hotărâtor în alcătuirea unei doctrine în sensul strict al cuvântului constă însă în aceea că la cei doi factori discutați, care au darul să sporească gradul de credibilitate al teoriei, se adaugă *numărul* foarte mare de adepți. Posibilitățile deschise astăzi de mijloacele de comunicare în masă: ziare, radio, televizor, duc foarte ușor la transformarea unei teorii, care nu reprezintă decât o ipoteză științifică neverificată, nu numai într-o opinie științifică generală, ci în însăși opinia publică în genere.

Din nefericire, în acel moment intră în acțiune toate mecanismele care servesc la menținerea unor tradiții recunoscute, mecanisme despre care am vorbit pe larg în capitolul VI. Doctrina va fi susținută cu aceeași perseverență și cu aceeași accentuare a afectelor cu care s-ar cuveni să fie apărate de distrugere înțelepciunile pline de miez și cunoașterea filtrată prin selecție ale unei culturi vechi. Cel ce nu împărtășește o anumită opinie e înfierat ca eretic, denigrat și cât se poate de discreditat. Asupra lui se orientează reacția specială a „mobbing“-ului, a urii de rasă.

O astfel de doctrină devenită religie atotcuprinzătoare le asigură adepților ei satisfacția subiectivă de a cunoaște în mod definitiv caracterul revelației. Toate faptele care o contrazic vor fi negate, ignorate sau, lucru ce se întâmplă cel mai adesea, *refulate* în sensul lui Sigmund Freud, adică izgonite sub pragul conștiinței. Cel care refulează aceste fapte se va opune cu o îndârjire puternic marcată de afecte oricărei tentative de conștientizare a lor, rezistența opusă fiind cu atât mai mare cu cât ar fi mai mare modificarea la care conștientizarea ar supune opiniile sale, mai ales în ceea ce privește opiniile despre sine însuși. Philip Wylie

spunea: „Întotdeauna întâlnirea unor oameni având doctrine contradictorii a dus la o aversiune puternică de ambele părți, fiecare parte fiind convinsă că cealaltă greșește și e păgână, necredincioasă și barbară, constând exclusiv din intruși puși pe nelegiuiri. Astfel a început apoi în mod regulat Războiul Sfânt.“

Toate acestea s-au întâmplat de nenumărate ori, după cum spune și Goethe: „La urma urmei, în toate sărbătorile demonice, ura partinică are cel mai bun efect, până la spaima cea de pe urmă.“ Îndoctrinarea are însă efect cu adevărat satanic abia în momentul în care ea reunește într-o unică erezie mari mulțimi de oameni, continente întregi, poate chiar întreaga omenire. Tocmai acest pericol ne amenință acum. Când, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, Wilhelm Wundt a făcut prima încercare serioasă de a transforma psihologia într-o știință a naturii, în mod uimitor noua direcție de cercetare nu s-a orientat după biologie. Deși descoperirile lui Darwin erau pe atunci unanim cunoscute, noua psihologie experimentală a rămas total străină de metodele comparatiste și de considerentele filogenetice. Ea s-a orientat după modelul fizicii, unde la vremea aceea tocmai era în mare vogă teoria atomului. S-a pornit de la premisa că, în mod asemănător cu alcătuirea materiei, și comportamentul ființelor vii trebuie să se compună din elemente independente și indivizibile. Dorința în sine corectă de a se ține cont deopotrivă de aspectele compensatoare ale domeniului fiziologic și psihologic a dus în mod necesar la considerarea *reflexului* ca fiind cel mai important ori chiar singurul element al tuturor proceselor nervoase, incluzându-le aici și pe cele mai complicate. Totodată, descoperirile lui I. P. Pavlov au făcut ca procesul

de însușire a reflexului condiționat să apară ca un corolar fiziologic univoc la procesele de asociere cercetate de Wundt. Geniul deține prerogativa de a exagera în privința domeniului de valabilitate al unui nou principiu explicativ, așa că nu poate surprinde faptul că aceste descoperiri epocale și care se confirmau reciproc într-un mod atât de convingător au făcut ca nu numai descoperitorii lor, ci și toată lumea științifică să creadă că „întregul“ comportament animal și uman s-ar putea explica pe baza reflexului și a reacției condiționate.

Succesul binemeritat cu care teoria reflexului și cercetarea reacției condiționate și-au făcut intrarea în forță, simplitatea impunătoare a ipotezei și aparenta exactitate a experimentului au făcut din amândouă niște direcții de cercetare dominante în întreaga lume. Marea influență pe care aceste direcții au dobândit-o asupra opiniei publice are însă o altă explicație. Aplicând teoriile lor în sfera umanului, ele sunt potrivite să spulbere toate grijile izvorâte din existența domeniului instinctiv și subconștient al omului. Adepții ortodocși ai teoriei afirmă cu convingere că omul s-a născut ca o pagină nescrisă și că tot ceea ce gândește, simte, știe și crede ar fi rezultatul „condiționării“ sale (după cum spun din păcate și anumiți psihologi germani).

Din motive pe care Philip Wylie le-a recunoscut foarte clar, această părere a avut un ecou general. Chiar și oamenii religioși au împărtășit-o, presupunând că, dacă orice copil vine pe lume ca *tabula rasa*, credincioșii au datoria de a educa pe cât posibil toți copiii în propria lor religie, considerată ca fiind singura adevărată. Astfel, dogma behavioristă va întări convinge-

rile oricărui doctrinar, nefăcând nimic pentru concilierea doctrinelor religioase. Americanii liberali și intelectuali, care manifestă o predilecție pentru teoriile palpabile, simple, ușor de înțeles și înainte de toate mecanice, au îmbrățișat aproape fără excepție această doctrină, în primul rând datorită faptului că ea a reușit să le apară în mod fals ca fiind un principiu al libertății și democrației.

Faptul că toți oamenii au dreptul la aceleași posibilități de dezvoltare este un adevăr etic indubitabil. Cu mare ușurință acest adevăr poate fi însă răstălmăcit într-un neadevăr, care afirmă că toți oamenii ar avea în mod potențial aceeași valoare. Doctrina behavioristă merge chiar cu un pas mai departe, afirmând că toți oamenii ar putea ajunge egali între ei dacă ar evolua în condiții exterioare identice, ajungând cu toții oameni ideali dacă aceste condiții ar fi ideale. Pentru aceasta însă, oamenii nu ar putea sau mai bine zis *nu ar trebui* să aibă nici un fel de însușiri moștenite, mai ales de tipul celor care determină comportamentul social și nevoile sociale.

Astăzi, potentații din America, Uniunea Sovietică și China sunt cu toții de părere că o condiționare nelimitată a omului ar fi în cel mai înalt grad salutară. Credința lor în doctrina pseudodemocratică pornește — conform afirmațiilor lui Wylie — de la dorința ca ea să fie adevărată, căci acești manipulatori nu sunt defel niște supraoameni de o istețime satanică, ci doar simple victime umane ale propriei doctrine inumane. Specificul uman este străin de această doctrină, care salută toate fenomenele de dezumanizare descrise în acest tratat, fenomene ce fac ca masele să poată fi mai ușor manipulate. Lozinca folosită e: „Blestem

individualității!“ Atât marii producători capitaliști cât și funcționarii sovietici sunt interesați în aceeași măsură să-i condiționeze pe oameni, făcând din ei niște supuși uniformi, lipsiți în mod ideal de apărare, exact cum a arătat Aldous Huxley în romanul său de groază *The Brave New World*.

Părerea eronată că atunci când îl „condiționezi“ bine, poți face din om orice vrei stă la baza multor păcate capitale pe care omul le comite împotriva naturii, a naturii umane și a omenirii. Faptul că o ideologie mondială și politică ce rezultă din ea se bazează pe o minciună are *în mod obligatoriu* consecințe dintre cele mai rele. Fără îndoială că doctrina pseudodemocratică se face vinovată în mare măsură de dezintegrarea morală și culturală a Statelor Unite, care se profilează în mod amenințător și va antrena probabil întreaga lume occidentală.

A. Mitscherlich, care cunoaște prea bine existența pericolului ca omenirea să fie îndoctrinată cu un fals cod de valori, corespunzând numai intereselor manipulatorilor, face o ciudată afirmație: „Nu avem însă motive să considerăm că oamenii ar fi împiedicați să se realizeze individual de către subtilul sistem de manipulări din zilele noastre într-o mai mare măsură ca înainte.“ Dar eu cred, din contră, că tocmai așa se întâmplă! Nicicând mase de oameni atât de mari n-au mai fost împărțite în doar câteva grupuri etnice, nicicând fascinația maselor nu a mai fost atât de mare, nicicând manipulatorii nu au mai avut o tehnică atât de bună a reclamelor, fondată pe experimentări științifice, nicicând ei n-au mai dispus de „mijloace de informare în masă“ atât de pătrunzătoare ca astăzi.

Nu numai scopurile pe care și le propun potentații zilei, dar și metodele prin care ei încearcă să-și trans-

forme supușii în reprezentanți ideali ai modului american de viață, în funcționari și oameni sovietici ideali sau orice alte produse ideale sunt în principiu aceleași în întreaga lume. Nici măcar nu ne mai dăm seama în ce măsură omul cultural occidental, pretins liber, e manipulat prin deciziile comerciale ale marilor producători. Dacă întreprindem o călătorie în Republica Democrată Germană sau în Uniunea Sovietică, sesizăm imediat pancartele și lozincile roșii care au rolul să exercite un profund efect sugestiv prin omniprezența lor, exact ca acele „babbling machines" ale lui Aldous Huxley, care murmură întruna cu o voce joasă și persuasivă textele propagandistice. Plăcută, în schimb, resimțim absența reclamelor luminoase și a risipei. Nu se aruncă nimic ce mai poate fi folosit: hârtia de ziar e folosită la ambalarea mărfurilor, iar mașinile vechi de când lumea sunt întreținute cu multă dragoste. Încetul cu încetul, iese la iveală faptul că reclama pe care producătorii o fac pe scară largă nu este nicidecum de natură apolitică, ea îndeplinind de fapt — *mutatis mutandis* — exact aceeași funcție ce revine în Est lozincilor. Nu tot ceea ce scrie în lozincile comuniste trebuie să fie neapărat niște lucruri prostești și rele. Aruncarea unor bunuri abia cumpărate pentru a le înlocui cu altele noi, creșterea în avalanșă a producției și a consumului este însă ceva deopotrivă prostesc și rău — în sensul etic al cuvântului. În măsura în care meșteșugurile sunt eliminate prin concurența industriei și în care micii întreprinzători, inclusiv țăranii, sunt incapabili să-și asigure existența, suntem cu toții pur și simplu siliți să ne ghidăm viața supunându-ne dorințelor marilor producători, să folosim alimentele și îmbrăcămintea pe care ei le consideră bune pentru noi,

și lucrul cel mai rău este acela că din cauza condiționării de care avem parte nici măcar nu ne dăm seama de ceea ce fac ei.

Cea mai eficientă metodă de a manipula mari mase de oameni prin uniformizarea năzuințelor lor o dă *moda*. Probabil că inițial ea apare din dorința general-umană de a face vizibilă în exterior apartenența la un anumit grup cultural sau etnic, așa cum se întâmplă în cazul diferitelor porturi populare care au cunoscut datorită pseudoformării speciilor o minunată varietate de „tipuri“, „subtipuri“ și „forme locale“, mai ales în văile alpine. Despre relația lor cu agresiunea colectivă între grupuri am mai scris la p. 75. Un al doilea efect al modei, mai important în acest context, a apărut probabil abia atunci când în sânul unor mari comunități urbane s-a manifestat tendința de a se marca în mod public propria ierarhie, „starea“ fiecăruia fiind exprimată prin îmbrăcăminte. Laver a arătat foarte bine în comunicarea ținută la Simpozionul de la Institute of Biology din Londra din 1964 că întotdeauna stările mai bine situate au vegheat ca acelea inferioare să nu-și confecționeze însemne ierarhice „necuvenite“ stării lor. În nici un alt domeniu al istoriei civilizației democratizarea crescândă a țărilor europene nu este exprimată cu o mai mare claritate ca în moda vestimentară.

Probabil că la început moda a exercitat o influență în sensul stabilizării și conservării direcției de dezvoltare culturală. Patricienii și aristocrații erau aceia care îi prescriau legile. După cum a arătat Otto Koenig, în istoria uniformelor multe însemne vechi provenind de pe vremea cavalerilor și care dispăruseră de mult din uniforma ostașilor de rând s-au păstrat

un timp foarte îndelungat ca însemne caracteristice ale ofițerilor de rang înalt și foarte înalt. Acest respect pentru tradiție a dispărut în momentul în care s-a făcut simțit fenomenul de neofilie descris la p. 79. Începând de atunci, marile mase de oameni s-au arătat foarte receptive la toate înnoirile „moderne“ care certificau un rang înalt. Bineînțeles că marii producători aveau tot interesul să încurajeze opinia publică în acest sens, invocându-se astfel „progresul“ și chiar patriotismul. După toate aparențele, ei au reușit să convingă marea masă de consumatori de faptul că cel mai plauzibil „simbol al stării“ (și care asigură totodată cel mai eficient credit) l-ar constitui posesia celor mai noi haine, mobile, televizoare, mașini, mașini de spălat rufe, de spălat vase etc. Cele mai penibile nimicuri pot căpăta acest statut de simbol spre a fi exploatate din punct de vedere financiar de către marii producători, așa cum arată următorul exemplu tragicomic: cunoscătorii în ale mașinilor își vor mai aduce aminte că pe vremuri automobilele Buick aveau lateral în dreptul capotei de motor niște deschizături total lipsite de funcționalitate, de forma unor hublouri și cu marginile cromate, modelul cu opt cilindri având de fiecare parte câte trei găuri, iar cel mai ieftin, cu numai șase cilindri — doar câte două. Când într-o bună zi firma a decis să doteze și modelul cu șase cilindri cu câte trei hublouri, conform așteptărilor cifra de vânzări la acest tip a crescut considerabil, posesorii modelului cu opt cilindri arătându-se în schimb revoltați de faptul că simbolul ce se cuvenea să pecetluiască statutul automobilului lor putea fi văzut acum și pe tipurile inferioare.

Cel mai dăunător efect al modei se manifestă însă în domeniul științelor naturii. Ar fi o mare greșeală

să se creadă că oamenii de știință ar fi feriți de bolile culturale ce fac obiectul tratatului de față. Numai reprezentanții științelor care sunt în mod nemijlocit afectate, cum ar fi ecologia și psihiatria, își dau seama că e ceva putred cu specia *homo sapiens L.*, dar dintre toate științele tocmai acestea două se bucură în zilele noastre de cea mai slabă recunoaștere în rândurile opiniei publice, fapt asupra căruia George Gaylord Simpson a atras atenția în chip excelent în articolul său satiric apărut recent despre „Peck order“ a științelor.

Nu numai opinia publică *despre* știință, ci și opinia dominantă *în rândurile* oamenilor de știință înclină să considere mai importante acele științe care corespund punctului de vedere al unei omeniri degradate și masificate, înstrăinate de natură, care nu mai crede decât în valorile comerciale, fiind domesticită, incapabilă de vreo simțire puternică și neinteresată de tradiție. Privind în mare, și opinia publică a științei naturii e afectată de ansamblul fenomenelor de degradare descrise în capitolul anterior. „Marea știință“ nu este nicidecum știința despre cele mai profunde și înalte probleme ale planetei noastre, nicidecum știința despre sufletul și spiritul uman, ci, din contră, ea este exclusiv ceea ce poate aduce mulți bani sau multă energie sau ceea ce conferă o mare putere, chiar dacă nu e vorba decât de puterea de a distruge tot ce este frumos și înălțător.

Primatul care îi revine cu adevărat fizicii între științele naturii nu trebuie tăgăduit. În complicatul sistem al științelor naturii, unde nu există contradicții, fizica reprezintă temelia. Orice analiză reușită la orice nivel, chiar și la cel mai înalt nivel de integrare

al sistemelor naturale, reprezintă un pas „în jos“, către fizică. Analiza înseamnă în germană dizolvarea, iar ceea ce este dizolvat de către ea și eliminat din lume nu constituie ansamblul legităților proprii de tip special al științelor naturii, ci în mod exclusiv *granițele* sale cu cel mai apropiat ansamblu de legități mai generale. O dizolvare adevărată a granițelor nu s-a putut realiza până acum decât o singură dată: chimia fizică a reușit într-adevăr să extindă legile naturale ale domeniului ei de cercetare și în sfere mai generale ale fizicii. Și în biochimie se întrevede o dizolvare asemănătoare a granițelor dintre biologie și chimie. Chiar dacă astfel de succese spectaculoase nu au mai fost înregistrate și în alte ramuri ale științelor naturii, principiul cercetării analitice este pretutindeni același: se încearcă reducerea fenomenelor și legităților unui domeniu al științei, ale unui „strat al ființei reale“, cum ar spune Nicolai Hartmann, la cele care guvernează cel mai apropiat domeniu de cercetare cu o generalitate mai mare, pentru a le explica pe baza *structurii mai speciale*, care este specifică doar stratului superior al ființei. Ce-i drept, noi, biologii, considerăm că cercetarea acestor structuri și a istoriei lor e destul de importantă și destul de dificilă pentru ca biologia să nu fie privită ca o simplă ramură secundară a fizicii, așa cum o face Crick („a rather simple extension of physics“), și noi subliniem faptul că fizica se bazează la rândul ei pe o știință biologică: pe știința spiritului uman viu. Dar, în sensul arătat mai sus doar suntem buni „fizicieni“ și recunoaștem deschis faptul că fizica reprezintă baza către care tinde cercetarea noastră.

Consider însă că nu respectul bine meritat de care fizica se bucură ca bază a tuturor științelor naturii i-a

adus recunoașterea publică drept „cea mai mare“ dintre toate științele, ci mai degrabă motivele amintite și cât se poate de rele. Ciudatele aprecieri de care științele au parte astăzi în rândurile opiniei publice, care — după cum spunea pe drept Simpson — are o părere cu atât mai proastă despre o știință cu cât obiectul ei de cercetare e mai înalt, mai complex și mai valoros, nu pot fi explicate decât prin aceste motive, la care se adaugă altele, despre care vom discuta acum.

Cercetătorii științelor naturii au tot dreptul să aleagă obiectul de cercetare situat într-un anumit strat al ființei reale, la un anumit nivel — mai înalt sau mai puțin înalt — de integrare al procesului vieții. Și știința despre spiritul uman, mai ales teoria cunoașterii, începe să devină o știință biologică. Așa-numita exactitate a științei naturii nu are nimic de-a face cu complexitatea și nivelul de integrare al obiectului ei, depinzând în mod exclusiv de autocritica cercetătorului și de onestitatea metodelor sale. Denumirea, uzuală pentru fizică și chimie, de „științe exacte“ reprezintă o denigrare a tuturor celorlalte. Expresii cunoscute, cum ar fi aceea că orice știință a naturii ar fi o știință în măsura în care conține matematică ori că știința ar presupune „să măsori ceea ce e măsurabil și să faci măsurabil ceea ce nu e măsurabil“, reprezintă, atât din punctul de vedere al teoriei cunoașterii cât și din punct de vedere uman, cea mai mare prostie spusă vreodată de niște oameni care ar fi trebuit să se priceapă mai bine la aceste chestiuni.

Deși aceste pseudoînțelepciuni sunt în mod dovedit false, efectele lor mai domină și astăzi imaginea științei. E *la modă* acum să utilizezi modéle cât se poate de asemănătoare fizicii, indiferent dacă astfel

de metode pot sau nu duce mai departe cercetarea în domeniul respectiv. Fiecare știință a naturii, incluzând fizica, începe cu descrierea, trecând apoi la încadrarea fenomenelor descrise și abia apoi la găsirea legităților care o guvernează. Experimentul servește la verificarea legilor descoperite, ocupând astfel ultimul loc în ordinea metodelor. Aceste stadii, pe care încă Windelband le-a denumit stadiile descriptive, sistematice și nomotetice, trebuie să fie parcurse de orice știință a naturii. Deoarece fizica se află însă de mult timp în stadiul nomotetic și experimental al dezvoltării ei și, pe de altă parte, atinge un atât de înalt grad de abstractizare încât trebuie să-și definească obiectele în primul rând după operațiile prin care capătă informații despre ele, există oameni care consideră că aceste metode ar trebui aplicate și în cazul unor obiecte de cercetare ce nu pot fi abordate în actualul stadiu al cunoașterii decât prin simpla observare și descriere. Cu cât un sistem organic e mai complex, integrarea sa făcându-se la un nivel mai ridicat, cu atât mai strict trebuie să se țină cont de ordinea lui Windelband, nerespectarea acestei ordini a metodelor ducând tocmai în domeniul cercetării comportamentale la rezultate absurde din cauza aplicării premature a operaționalismului experimental premodern. După cum era de așteptat, această poziție greșită este sprijinită de credința în doctrina pseudodemocratică, ale cărei teze afirmă că întregul comportament animal și uman este determinat în mod exclusiv de influențele mediului înconjurător și de procesul de învățare, negând structura dezvoltată filogenetic a sistemului nervos central. Eroarea fundamentală a modului de gândire și de lucru dictat de gândirea doctrinei behavioristă con-

stă tocmai în această neglijare a structurilor: pur și simplu, descrierea lor este considerată superfluă, singurele metode recunoscute ca legitime fiind cele operaționale și statistice. Deoarece toate legitățile biologice decurg din funcțiile unor structuri, este un efort zadarnic acela de a se ajunge fără cercetarea descriptivă a structurii ființelor vii la abstractizarea legităților de care este guvernat comportamentul lor.

Pe cât sunt de simplu de întrevăzut aceste reguli elementare ale teoriei științei (pe care orice absolvent de liceu ar trebui de fapt să le stăpânească înainte de a începe studiul universitar), pe atât de încăpățânat și incorigibil se impune moda imitării fizicii în aproape întreaga biologie modernă. Efectul este cu atât mai nociv cu cât sistemul cercetat este mai complex și cu cât se știe mai puțin despre el. Sistemul neurosenzorial, care determină comportamentul în cazul animalelor superioare și al omului, poate emite pretenția de a se situa pe primul loc în ambele privințe. Tendința, la modă acum, de a considera cercetarea la nivelurile inferioare de integrare drept „mai științifice" duce foarte ușor la atomism, altfel spus la cercetările parțiale ale unor sisteme subordonate fără a se ține cont de specie și de modul în care aceasta se încadrează în construcția întregului. Greșeala metodologică nu constă, așadar, în năzuința comună tuturor cercetătorilor naturii de a reduce chiar și fenomenele de viață din cel mai înalt nivel de integrare la legi naturale de bază — în acest sens suntem cu toții „reducționiști" —, ci în neglijarea în decursul încercărilor explicative a *structurii* infinit de complexe în care sunt integrate subsistemele și care, doar ele, pot explica însușirile de sistem ale întregului. Această greșeală metodo-

logică o numim reducționism. Cine vrea să se informeze mai îndeaproape în legătură cu metodologia cercetării naturii, incluzând sistemul ca întreg, poate citi cartea lui Nicolai Hartmann, *Aufbau der realen Welt,* sau *Reductionism stratified* de Paul Weiss. În ambele opere e vorba în principal despre același lucru, multitudinea punctelor de vedere făcând ca obiectul prezentat să apară deosebit de plastic.

Cele mai rele consecințe ale modei științifice din zilele noastre derivă din aceea că, asemenea modei vestimentare sau a automobilelor, ea creează simboluri de statut, care instaurează ierarhia științelor, ironizată de Simpson. Adevăratul operaționalist modern, reducționistul, cuantificatorul și statisticianul manifestă un dispreț plin de milă față de demodații care cred că putem afla date noi și esențiale despre natură fără observarea și descrierea comportamentului animal și uman, fără a face experimente și chiar fără a număra. Preocupările legate de sistemele vii, prezentând un înalt grad de integrare, sunt recunoscute ca „științifice“ numai dacă în urma unor măsuri planificate — „simplicity filters“, după cum le-a numit foarte bine Donald Griffin — însușirile structurale ale sistemului trezesc imaginea falsă a unei simplități „exacte“, altfel spus asemănătoare fizicii, sau dacă estimarea statistică a unui material informativ impunător prin numărul de date duce la ignorarea faptului că „particulele“ cercetate sunt oameni și nu neutroni — ceea ce presupune să se facă abstracție de toate aspectele cu adevărat interesante ale sistemelor organice cu un înalt grad de integrare, incluzând omul. Acest lucru este valabil mai ales pentru trăirea subiectivă, care e refulată în sens freudian ca fiind ceva cât se poate de

necuvenit. Cel care face din propria sa trăire subiectivă obiectul cercetărilor sale trece drept subiectivist și are parte de cel mai mare dispreț, mai ales atunci când îndrăznește să epuizeze izomorfia proceselor psihologice și fiziologice ca izvor de cunoaștere întru înțelegerea acestora din urmă. Doctrinarii doctrinei pseudodemocratice se declară în mod deschis adepți ai „psihologiei fără suflet“, uitând cu totul faptul că ei înșiși au cunoștință de obiectul „celor mai obiective“ cercetări ale lor numai pe baza propriilor trăiri subiective. Cel care afirmă că și știința despre spiritul uman poate fi practicată ca o știință a naturii e considerat pur și simplu nebun.

Toate aceste puncte de vedere eronate ale oamenilor de știință din zilele noastre sunt în mod fundamental neștiințifice. Ele pot fi explicate doar prin presiunea ideologică a consensului care leagă mari mase de oameni receptivi la fenomenul îndoctrinării, aceeași presiune făcându-se vinovată în mod frecvent în alte domenii ale vieții umane de incredibile prostii aflate la modă. Marele pericol al îndoctrinării care e la modă în domeniul științei constă în aceea că ea ghidează setea de cunoaștere a multor cercetători moderni ai științelor naturii într-o direcție total opusă față de cea care ar duce la adevăratul scop al năzuinței omului către cunoaștere, care nu e altul decât mai buna sa autocunoaștere. Tendința pe care moda actuală o impune științelor e inumană în cel mai rău sens al cuvântului. Mulți gânditori care văd în mod lucid fenomenele de dezumanizare ce se manifestă pretutindeni asemenea unor tumori maligne înclină să creadă că gândirea științifică ar fi inumană ca atare și ar invoca pericolul „dezumanizării“. Așa cum rezultă

și din cele spuse până acum, eu nu sunt de aceeași părere. Cred, din contră, că oamenii de știință din zilele noastre, marcați fiind de vremurile în care trăiesc, sunt afectați de fenomene de dezumanizare ce se manifestă în mod primar peste tot în cultura neștiințifică. Nu numai că există corespondențe clare mergând până în detaliu între aceste boli culturale generale și acelea mai speciale, care afectează știința, dar la o analiză mai atentă se va vedea fără nici un dubiu că cele dintâi reprezintă cauza, și nu efectul celor din urmă. Primejdioasa receptivitate la îndoctrinare care se manifestă ca o modă în cadrul științei, amenințând să lase omenirea fără nici un punct de sprijin, nu și-ar fi găsit nicicând un teren de manifestare dacă bolile culturale descrise în primele patru capitole nu i-ar fi netezit calea. Suprapopularea însoțită de inevitabila dezindividualizare și uniformizare, înstrăinarea de natură, care a dus la dispariția oricărui sentiment de venerație, întrecerea comercială a omenirii cu sine însăși, ce face ca pe baza gândirii utilitariste mijlocul să devină scop în sine în condițiile în care scopul inițial este uitat, și nu în ultimul rând plafonarea emoțională generală, toate acestea duc împreună la fenomenele de dezumanizare care afectează știința. Ele nu sunt o consecință a acestor fenomene, ci chiar cauzele lor.

IX

Armele nucleare

Comparând amenințarea omenirii prin armele nucleare cu consecințele pe care ea le suportă din cauza celorlalte șapte păcate capitale, ești silit să recunoști că dintre toate cele opt păcate acesta poate fi cel mai ușor evitat. Desigur că un nebun ori un psihopat nediagnosticat ar putea ajunge la butonul declanșator, desigur că un banal accident al părții adverse poate fi înțeles în mod eronat ca un atac, dezlănțuindu-se astfel dezastrul. În orice caz însă este absolut și irevocabil clar ce măsuri ar trebui luate împotriva „bombei“: să nu fie produsă ori să nu fie aruncată. Avându-se în vedere incredibila prostie colectivă a omenirii, acest lucru e destul de greu de atins. În ceea ce privește însă celelalte pericole, nici măcar aceia care le văd cu claritate nu știu ce s-ar putea face împotriva lor. Sunt mai optimist în privința posibilității ca bomba atomică să nu fie aruncată decât sunt în ceea ce privește celelalte șapte păcate capitale ale omenirii.

Cea mai mare pagubă pe care amenințarea prin armele nucleare o pricinuiește deja și o va pricinui omenirii și în viitor chiar în cel mai favorabil caz constă în aceea că ea duce la crearea unei „atmosfere de sfârșit al lumii“. Fenomenele unei tendințe infantile și iresponsabile de satisfacere imediată a unor dorințe primitive și cele ale unei incapacități corespunzătoare

de a resimți vreo responsabilitate cu privire la ceva aflat în viitorul îndepărtat se găsesc cu siguranță în corelație cu faptul că, în mod inconștient, la baza tuturor deciziilor stă întrebarea temătoare și îngrijorată cât timp va mai exista lumea.

X
Rezumat

Această carte prezintă opt procese diferite, dar care se află într-o relație de interdependență cauzală, amenințând să ducă la dispariția nu numai a culturii noastre contemporane, ci și a omenirii ca specie.

Cele opt procese discutate sunt:

(1) Suprapopularea Pământului, care obligă printr-un exces de contacte sociale pe fiecare dintre noi la izolarea într-un mod principial „ne-omenesc", declanșând totodată nemijlocit, în urma aglomerării multor indivizi într-un spațiu restrâns, manifestări agresive.

(2) Pustiirea spațiului vital natural, care nu distruge numai mediul exterior înconjurător, în care trăim, ci și orice sentiment pios al omului în fața frumuseții și măreției unei creații ce-i este superioară.

(3) Întrecerea omenirii cu sine însăși, care impulsionează tot mai rapid dezvoltarea tehnologiei în detrimentul nostru, făcându-i pe oameni incapabili să mai perceapă adevăratele valori și răpindu-le timpul necesar îndeletnicirii realmente omenești de a reflecta.

(4) Dispariția tuturor sentimentelor și afectelor puternice în urma procesului de moleșire. Dezvoltarea tehnologiei și farmacologiei determină o intoleranță crescândă față de ceea ce provoacă cea mai mică senzație de neplăcere. Astfel, oamenii își pierd capacitatea de a trăi acea bucurie ce poate fi obținută doar

în urma unor eforturi îndelungate, depuse pentru învingerea obstacolelor. Jocul de contraste între bucurie și suferință, care există prin firea lucrurilor, se pierde în oscilațiile insesizabile ale unei plictiseli fără nume.

(5) Decăderea genetică. În afară de „simțul natural al dreptului" și de anumite tradiții juridice care s-au transmis în timp, în cadrul civilizației moderne nu există nici un fel de factori care să exercite o presiune selectivă asupra evoluției și menținerii unor norme de comportare socială, în ciuda faptului că odată cu dezvoltarea societății se resimte din ce în ce mai mult lipsa unor astfel de factori. Nu e exclus ca multe manifestări infantile, ce fac din mari părți ale actualului tineret „revoltat" paraziți sociali, să fie determinate genetic.

(6) Sfărâmarea tradiției. Astfel se ajunge la un punct critic, în care generația tânără nu mai e capabilă să se înțeleagă din punct de vedere cultural cu generația în vârstă, ca să nu mai vorbim de imposibilitatea oricărei identificări. Generația tânără o va trata pe cea în vârstă ca pe *un grup etnic străin*, nutrind față de el sentimente de ură națională. Această imposibilitate de identificare este cauzată în primul rând de lipsa contactului între părinți și copii, fapt ce poate avea consecințe patologice încă din perioada de sugar.

(7) Creșterea receptivității omenirii la fenomenul de îndoctrinare. Înmulțirea numărului de oameni strânși într-un singur grup cultural duce, laolaltă cu perfecționarea mijloacelor tehnice, la influențarea opiniei publice în sensul unei uniformizări a mentalităților pe care istoria omenirii nu a mai cunoscut-o vreodată. La aceasta se adaugă faptul că efectul sugestiv al unei doctrine ce se bucură de succes crește odată cu

numărul aderenților, urmând poate chiar o proporție geometrică. Se întâmplă deja în unele locuri ca un individ care se sustrage în mod conștient influenței mediilor de informare în masă, cum ar fi de pildă televiziunea, să fie considerat un caz patologic. Efectele pierderii individualității sunt salutate de către toți aceia ce vor să manipuleze mari mase de oameni. Sondajele de opinie, tehnica reclamelor și moda abil dirijată îi ajută pe marii producători din Vest și pe funcționarii din Est să dobândească același tip de putere asupra maselor.

(8) Cursa înarmării nucleare pune omenirea în fața unor pericole mai ușor de evitat decât cele presupuse de procesele prezentate anterior.

Dezumanizarea descrisă în primele șapte capitole e înlesnită de doctrina pseudodemocratică, ce afirmă că nu organizarea sistemului nervos și a organelor de simț ale omului determină, prin evoluția lor filogenetică, modul său de comportare socială și morală, ci doar „condiționarea“ căreia omul îi este supus, în decursul ontogenezei sale, prin influența exercitată de către mediul cultural ambiant.

Bibliografie

BOLK, L., *Das Problem der Menschwerdung*, Jena, 1926.

CAMPBELL, D. T., *Pattern matching as an essential in distal Knowing*, în K. R. Hammond, *The Psychology of Egon Brunswik*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1966.

CARSON, R., *Silent Spring*, Houghton Mifflin, Boston, 1962.

CRICK, F., *Of Molecules and Men*, Univ. of Washington Press, Seattle, 1966.

ERIKSON, E. H., „Ontogeny of Ritualisation in Man", în *Philosophical Transactions*, Royal Society, Londra 251 B, 1966, pp. 337–349;

—, *Insight and Responsibility*, Norton, New York, 1964.

HAHN, K., „Die List des Gewissens", în *Erziehung und Politik, Minna Specht zu ihrem 80. Geburtstag*, Öffentliches Leben, Frankfurt, 1960.

HARTMANN, N., *Der Aufbau der realen Welt*, de Gruyter, Berlin, 1964.

HEINROTH, O., *Beiträge zur Biologie, namentlich Ethologie und Psychologie der Anatiden*, Verhandl. V. Internation. Ornithol. Kongreß, Berlin, 1910.

HOLST, E. V., „Über den Prozeß der zentralnervösen Koordination", în *Pflügers Archiv* 236, 1935, pp. 149–158;

—, „Vom Dualismus der motorischen und der automatisch-rhythmischen Funktion im Rückenmark und vom Wesen des automatischen Rhythmus“, în *Pflügers Archiv* 237, 1936, p. 3.

HUXLEY, A., *Brave New World*, Chatto & Windus, Londra, 1932.

LAVER, J., „Costume as a Means of Social Aggression“, în *The Natural History of Aggression*, editat de J. D. Carthy şi F. J. Ebling, Academic Press, Londra şi New York, 1964.

LEYHAUSEN, P., „Über die Funktion der Relativen Stimmungshierarchie. Dargestellt am Beispiel der phylogenetischen und ontogenetischen Entwicklung des Beutefangs von Raubtieren“, în *Z. Tierpsychol. 22,* 1965, pp. 412–494.

LORENZ, K., *Psychologie und Stammesgeschichte*, în G. Heberer (ed.), *Die Evolution der Organismen*, Fischer, Jena, 1954; *Das sogenannte Böse, Zur Naturgeschichte der Aggression*, Borotha-Schoeler, Viena, 1963; *Evolution and Modification of Behavior*, Univ. Press, Chicago, 1965; „Die instinktiven Grundlagen menschlicher Kultur“, în *Die Naturwissenschaften 54*, 1967, pp. 337–388; *Innate Bases of Learning*, Univ. Press, Harvard, 1969.

KOENIG, O., *Kultur und Verhaltensforschung. Einführung in die Kulturethologie*, Deutscher Taschenbuchverlag, München, 1970.

MITSCHERLICH, A., *Die vaterlose Gesellschaft*, München, 1970.

MONTAGU, M. F., *Man and Aggression*, Univ. Press, Oxford, 1968.

POPPER, K. R., *The Logic of Scientific Discovery*, Harper & Row, New York, 1959.

SCHULZE, H., *Der progressiv domestizierte Mensch und seine Neurosen*, Lehmann, München, 1964; *Das Prinzip des Handelns in der Psychotherapie*, Enke, Stuttgart, 1971.

SIMPSON, G. G., „The Crisis in Biology“, în *The American Scholar 36*, 1967, pp, 263–377.

SPITZ, R. A., *The First Year of Life*, Int. Univ. Press, New York, 1965.

WEISS, P. A., *The Living System. Determinism Stratified*, în Arthur Koestler & Smythies, *Beyond Reductionism*, Hutchinson, Londra, 1969.

WYLIE, Ph., *The Magic Animal,* Doubleday, New York, 1968.

WYNNE-EDWARDS, V. C., *Animal Dispersion in Relation to Social Behaviour*, Oliver & Boyd, Londra, 1962.

Cuprins

Redactor
VLAD ZOGRAFI

Tehnoredactor
MANUELA MĂXINEANU

Corector
ELENA STUPARU

Apărut 2007
BUCUREŞTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la ACCENT PRINT, Suceava

HUMANITAS
bunul gust al libertății

OLIVER SACKS
OMUL CARE ÎȘI CONFUNDA SOȚIA CU O PĂLĂRIE

Un profesor de muzică își confundă (la propriu) soția cu o pălărie. Un bărbat nu-și recunoaște propriul picior. O femeie nu mai știe ce înseamnă stânga. Persoane considerate retardate mintal dovedesc capacități ieșite din comun. Toate aceste bizarerii sunt cazuri neurologice reale, cu care s-a confruntat doctorul Oliver Sacks. 24 de asemenea povestiri alcătuiesc o imagine asupra minții omenești — am fi tentați să spunem: asupra patologicului, dacă am putea trasa o frontieră netă între normalitate și patologie. Cu veritabil talent literar (e scriitor în toată puterea cuvântului), Oliver Sacks nu se aventurează să tragă concluzii și să eticheteze, ci prezintă un tulburător spectacol al minții.

Omul care își confunda soția cu o pălărie s-a bucurat de un răsunător succes în lumea întreagă și în cele mai diverse medii intelectuale și artistice. Pornind de la cartea doctorului Sacks, Michael Nyman a compus, în 1986, o operă, iar regizorul Peter Brook a pus în scenă, în 1993, un celebru spectacol de teatru.

HUMANITAS

bunul gust al libertății

ANTONIO R. DAMASIO
EROAREA LUI DESCARTES.
Emoțiile, rațiunea și creierul uman

În vara lui 1848, Phineas Gage, muncitor feroviar, suferă un accident teribil: în urma unei explozii, o bară metalică îi trece prin cap. Își revine surprinzător, dar și mai surprinzătoare sunt efectele accidentului: fără să piardă nimic din cunoștințele și capacitățile pe care le avusese, firea lui Phineas Gage se schimbă radical. Devine insensibil, pierde orice urmă de afectivitate. În plus, e incapabil să mai ia hotărâri, iar viața lui se destramă.
Pornind de la acest caz clasic, Antonio Damasio analizează efectele lezării lobului frontal al creierului și observă că insensibilizarea afectivă e mereu însoțită de disfunții ale capacității de a raționa. Ipoteza lui Damasio, susținută de numeroase dovezi, e că rațiunea se întemeiază pe emoții și sentimente, cu alte cuvinte, că nu există o rațiune pură, ruptă de celelalte funcții ale creierului și de corp. Eroarea lui Descartes constă în distincția arbitrară operată de filozoful francez între minte și corp, eroare perpetuată de tradiția culturală occidentală.

Apărută în 1994, tradusă în peste 20 de limbi, *Eroarea lui Descartes* a reprezentat una dintre cele mai fascinante provocări adresate atât biologilor și medicilor, cât și filozofilor. Antonio Damasio, neurolog american de prim rang, sintetizează cunoștințele despre funcționarea creierului și le raportează la procesele mentale, într-o pasionantă încercare de explicare a rațiunii umane.

HUMANITAS

bunul gust al libertății

GIOVANNI SARTORI
HOMO VIDENS.
Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea

Prodigios în inventarea unor sintagme plastice, Giovanni Sartori pune în *Homo videns* toată luciditatea analitică și tot talentul polemic pentru a trage semnalul de alarmă: omul crescut în fața televizorului, dominat de video-cultură, riscă să rămână un video-copil incapabil de raționamente, prizonier al „post-gândirii", incult până la aberație. Cu alte cuvinte, riscă să devină o nouă specie, diferită de *homo sapiens*. Întreaga linie de evoluție a gândirii abstracte, baza oricărei cunoașteri reale, pare compromisă de invazia imaginilor. Mai mult, însăși democrația e pusă în pericol de distrugerea sistematică a spiritului critic, „opera" unei televiziuni al cărei unic și tiranic scop e audiența și al cărei efect imediat e dezinformarea. În spatele iluziei că televiziunea ne face să participăm direct la viața politică, apare riscul că nu mai putem nici cunoaște, nici stăpâni lumea în care trăim.

Profesor de filozofie cu o bogată carieră universitară în Italia și America, autor a numeroase lucrări de referință în politologie, Giovanni Sartori se numără între marile personalități ale culturii italiene.

HUBERT REEVES
PĂMÂNTUL E BOLNAV.
Ce șanse avem să supraviețuim

Cu seriozitatea, competența și preocuparea îngrijorată a unui doctor responsabil pentru soarta pacientului, Hubert Reeves pune diagnosticul: Pământul nostru e bolnav. Planeta se încălzește, resursele naturale sunt pe cale de epuizare, solul și apele sunt poluate, dispar în ritm rapid specii de animale și plante – iată semnele unui rău provocat de civilizația noastră prinsă orbește într-o dezvoltare care ignoră tocmai condițiile fundamentale ale propriei existențe. Hubert Reeves însă nu se mărginește să constate maladia. Savantul canadian face un tur de orizont al opțiunilor care ne stau în față, încercând să deslușească soluțiile imediate și de perspectivă pentru ca specia umană să nu împărtășească soarta milioanelor de specii dispărute. *Pământul e bolnav* este semnalul de alarmă tras de un spirit lucid și de o mare conștiință.

Fizician și activist ecologist, Hubert Reeves este una dintre cele mai complexe și originale personalități științifice contemporane. În 2001 a primit Premiul Albert Einstein. Partenerul de dialog al lui Reeves este filozoful și sociologul Frédéric Lenoir, redactorul-șef al revistei *Le Monde des Religions*.

Timp de sute și mii de ani lumea părea să fi rămas în aceeași matcă. „Nimic nou sub soare“ a fost cuvântul de ordine al celor care identificau ziua de mâine cu cea de azi. Acum însă cunoașterea, tehnologia și societatea evoluează într-un ritm care ne somează să ne redefinim identitatea. Seria „Pași peste granițe“ aduce în atenția cititorilor perspectivele care se deschid în fața omului și societății într-un moment de răscruce.

Omenirea, privită ca specie biologică, pare să-și fi pierdut firescul instinct de conservare. Un rău cu mai multe chipuri amenință dezvoltarea noastră și, în același timp, e tocmai rezultatul acestei dezvoltări: suprapopularea, distrugerea mediului natural, competiția umană acerbă, atrofierea simțurilor, degradarea genetică, ruptura de tradiție, receptivitatea la îndoctrinare și cursa înarmărilor. Aceste opt păcate capitale sunt analizate cu finețe de unul dintre marii savanți ai secolului XX.

Fondator al etologiei (știința comportamentului animal) și laureat al Premiului Nobel pentru medicină și fiziologie în 1973, Konrad Lorenz a devenit cunoscut dincolo de granițele comunității științifice prin studiile sale asupra agresivității, în care extinde principiile etologice la comportamentul uman.

În aceeași serie:

FRANCIS FUKUYAMA
Marea ruptură
Viitorul nostru postuman

ROGER SCRUTON
Vestul și restul

OLIVER SACKS
Omul care își confunda soția cu o pălărie

ANTONIO DAMASIO
Eroarea lui Descartes

HUBERT REEVES
Pământul e bolnav

ISBN 978-973-50-1574-9

